

De la începuturi și până la epoca reformelor (1440–1799). Funcția practică a datării

Cele mai vechi inscripții și plăci comemorative clujene se referă la construirea și circumstanțele ridicării unor ziduri și turnuri de cetate, biserici, clădiri publice și case de locuit; inscripțiile funerare și epitafurile păstrate prezintă, încheie și immortalizează parcursul biografic al cetățenilor orașului, în timp ce monumentele ridicate în memoria evenimentelor considerate importante ale epocii eternizează prezentul și trecutul orașului.

Individul creator, burghezia constructoare

Fortificații

Pe lângă faptul că a conferit așezării rangul de oraș, în diplomele pe care le-a emis în august 1404 și în iulie 1405 regele Sigismund de Luxemburg a dispus înconjurarea Clujului cu ziduri din piatră și fortificarea orașului cu turnuri și șanțuri de apărare. Aceste lucrări de fortificare au durat mai multe decenii, zidurile de cetate, turnurile și porțile necesitând ulterior reparații în permanență. Zidurile cetății au fost întărite cu un nou zid de cetate de 2 350 de metri. Dintre cele 12 turnuri de apărare și 6 turnuri de poartă construite de-a lungul zidurilor de cetate, trei turnuri – al Croitorilor (Szabók), al Postăvarilor (Posztócsinálók) și al Țesătorilor (Takácsok) – există și astăzi, în timp ce altele două – Turnul Pantofarilor (Vargák) și cel al Zidarilor (Kömüvesek) – s-au păstrat ca rămășițe.

Aproape toate turnurile, porțile și zidurile orașului au fost prevăzute, potrivit uzanței lingvistice și modului de datare ale epocii, cu inscripții în limba latină, care au specificat și perioada lucrărilor de construcție și de reparație, numind suveranul perioadei și conducătorii orașului sau judele primar și regal care au supravegheat lucrările. Poarta de Mijloc (Közép-kapu) a fost construită în anul 1449, în timpul domniei lui László (Ladislau) al V-lea [6–7]. Poarta Mănășturului (Monostor-kapu) datează din anul 1476 [10], etajul ei fiind ridicat în 1576 [53], iar poarta, restaurată în anul 1606, „sub ilustrul domnitor Bocskai István, prin harul lui Dumnezeu principele Ungariei și Transilvaniei, de către judele primar Eötvös András și judele regal al orașului, Heltai Gáspár, cei înțelepți și prevăzători” [86]. Poarta Podului (Híd-kapu) a fost construită în anul 1477 [12],¹³⁵ respectiv în 1580, „sub domnia ilustrului prin-

135 Potrivit lui Nagyajtai Kovács István, inscripția a stat pe fațada porții anterioare, demolată înainte de anul 1840 (Nagyajtai Kovács 1840: 45, 1843: 72). „Simbolurile neobișnuite de pe fațadă, de dimensiuni mari și apropiate de pământ, le săreau în ochi tuturor, fără să fie însă cunoscute și fiind considerate îndeobște inexplicabile până astăzi, ca și cum ar fi hieroglife. Cei care știu sau au auzit că patria noastră a mai fost locuită și de geto-daci, goti și gepizi le consideră literele unuia dintre aceste popoare; majoritatea cred că ar fi litere dacice și tocmai din epoca lui Decebal.” (Nagyajtai Kovács 1840: 45) „Unii dintre istoricii noștri mai vechi, urmând, probabil, legendele transmise prin viu grai, spun că Decebal și-ar fi curmat viața chiar în fața Porții Podului [Híd-kapu]; mulți dintre ei cred că, în acel loc în care se află acum Clujul, el ar fi început să constru-

cipe Báthory Kristóf de Szilágysomlyó [Șimleu Silvaniei], voievodul Transilvaniei și comitele secuilor, pe vremea judeului primar Budai Tamás și a judeului regal Pulacher István” [55], și a fost renovată în anul 1591, „pe vremea judeului primar Műnich (Barát) Péter și a judeului regal Buday Tamás, cei înțelepți” [77]. Podul peste Someș „a fost renovat pe vremea ilustrului Viczei Péter, judele primar al Clujului, în anul 1692” [126]. Clădirea de pază a Podului peste Someș a fost ridicat în anul 1544, pe vremea judeului primar Ferenczi Antal [27]. Turnul Țesătorilor (Takácsok tornya) a fost renovat în anul 1574 [47]. Turnul Fierarilor (Kovácsok tornya) a fost „Ridicat pe vremea judeului primar Ötvös András și a judeului regal Filstich Péter, cei înțelepți și prevăzători, în anul lui Cristos 1612” [94].¹³⁶ Turnul Croitorilor (Szabók tornya) a fost construit „în anul 1629, în timpul domniei ilustrului principe Bethlen Gábor [...], pe vremea judeului primar Vendrich Pál și a judeului regal Tolnai János” [101]. După ce a fost aruncat în aer în anul 1707, bastionul a fost „refăcut din ordinul Excelenței Sale baronul liber Kriegbaum, generalul imperial al Transilvaniei, în anul 1709” [132] și a trebuit să fie renovat în anul 1718, „pe vremea judeului primar Horváth Márton și a judeului regal Baumgarten János” [135]. Poarta Ungurilor (Magyar-kapu), ce a stat înzidită timp de mai multe secole, „a fost redeschisă, cu învoirea suspușilor, în anul 1794, pe vremea judeului primar Bertalan János și a judeului regal Szathmári Pap Zsigmond, de maestrul zidar Léderer József” [186].

Partea de zid dintre Poarta Mănășturului (Monostor-kapu) și Turnul Aurarilor (Ötvösök tornya) a fost ridicată în anul 1581, „sub domnia ilustrului principe Báthory Kristóf de Szilágysomlyó [Șimleu Silvaniei], voievodul Transilvaniei și comitele secuilor, pe vremea prevăzătorului jude primar Wolphard István și a judeului regal Ferenczi Antal” [59].¹³⁷ Lucrări de renovare s-au realizat pentru prima dată în anul 1641, „în

---

iască, primul, un oraș, cu ajutorul meșteșugarilor și al artiștilor trimiși de Domițian, și el ar fi fost și cel care a ordonat ca acele semne să fie sculptate în poarta anterioară, sau semnele au fost înscrise acolo de compatrioții săi în amintirea morții tragice a lui Decebal, care s-ar fi petrecut aici; azi nu se mai știe însă ce ar putea să însemne aceste simboluri, despre care se crede că ar fi litere dacice, căci în urma dispariției neamului dacic (?) au dispărut și literele sale.” (Nagyajtai Kovács 1840: 46). Legenda apare și la Szilágyi Sándor (cf. Szilágyi 1848a: 21–22).

„Conform legendei, simbolurile acestei inscripții sunt litere dacice din vremea regelui Decebal. Benkő [József], Huszti [András] și alți autori care au inclus legenda în operele lor scriu în completare că inscripția ar immortaliza amintirea sinuciderii aceluși rege nefericit în piața din fața Porții Podului [Híd-kapu]. Căci, potrivit acestor scriitori, deja Decebal ar fi început să ridice un oraș cu ajutorul artizanilor și al meșteșugarilor primiți de la împăratul Domițian ca gaj al păcii și regele dac ar fi poruncit să fie sculptate în piatră acele simboluri în amintirea construcției sau supușii săi au sculptat simbolurile în piatră în amintirea morții sale, petrecute aici etc. Credibilitatea legendei este însă anulată de certitudinea istorică potrivit căreia este vorba despre numere arabe, ce apar frecvent în diplome și inscripții începând din secolul al XIII-lea și până în secolul al XVII-lea, și nu marchează niciunul dintre evenimentele istorice legendare, ci, pur și simplu, anul 1477 ca an al ridicării bastionului anterior sau, mai degrabă, a bastionului porții exterioare a podului.” (Jakab 1870a: 112).

136 Potrivit însemnărilor, principele transilvănean Báthory Kristóf ar fi obișnuit să ia masa aici frecvent, datorită aerului proaspăt (Mikó 1860: 11, Márkos ed. 1944: 24).

137 Legende locale despre figurile angelice reprezentate pe placa memorială, care țin în mână un cartuș, au fost înregistrate și de istorici. „Vechea legendă, povestită de clujeni din moși-strămoși de-a lungul secolelor, spune că odinioară trăiau în acest oraș două fete cărora le plăcea foarte mult să toarcă, poate chiar mai mult decât le place unora dintre fetele de azi, ceea ce nici nu

timpul domniei ilustrului și mărețului principe Rákóczi György, prin harul lui Dumnezeu principele Transilvaniei, domn al părților regatului Ungariei și comitele secuilor, precum și pe vremea judeului primar al Clujului Filstich Lőrinc și a judeului regal Jó Mihály, cei înțelepți și prevăzători” [106]. În anul 1663, tot aici a continuat construirea în perioada în care „comandantul gărzii imperiale a orașului era ilustrul conte Brazza Hector, pe vremea judeului primar Lintzegh János și a judeului regal Váradi János, bărbați înțelepți și prevăzători” [120]. Pe vremea acestora din urmă, în anul 1663 au fost ridicate și alte porțiuni de zid pe lângă Poarta Mănăsturului (Monostor-kapu) [121–122], precum și turnul de colț dintre Turnul Pantofarilor (Vargák tornya) și Poarta Turzii (Torda-kapu) [123]. După ce zidul de cetate de pe lângă Poarta Mănăsturului (Monostor-kapu) s-a surpat, el „a fost refăcut din temelii sub supravegherea ilustrului jude primar, domnul Vizaknai Bereczk György, doctor în medicină, și a consilierului primar Kurtány József”, în anul 1716 [133]. Zidul de cetate de pe lângă Poarta Turzii (Torda-kapu) a fost ridicat în anul 1646, „în timpul domniei ilustrului Rákóczi György, principele Transilvaniei, domn al părților regatului Ungariei și comitele secuilor”, „pe vremea judeului primar Kovácsi Gáspár și a judeului regal Hermann András, cei înțelepți și prevăzători” [110–111]. Zidul exterior din apropierea Porții de Mijloc (Közép-kapu) a fost reconstruit, în urma surpării sale, în anul 1650, „în timpul domniei ilustrului și mărețului principe al Transilvaniei Rákóczi György” [112]. Partea de zid dintre Poarta din strada Fânului (Szén utcai kapu) și Poarta Mănăsturului (Monostor-kapu) a fost renovată în anul 1717, „pe vremea judeului primar Horváth Márton și a judeului regal Johannes Baumgarten” [134–135].

După anul 1711, pe așa-numita Cetățuie (Fellegvár), dealul care se ridică deasupra orașului, s-a construit o fortificație pentru armata imperială. Depozitul de praf de pușcă a fost ridicat în anul 1718 în același loc [137].

Construirea fortificațiilor destinate apărării orașului a fost un eveniment foarte important și o realizare importantă a comunității. Ridicarea acestor construcții publice a rămas în memorie ca o expresie a independenței orașului. „Au fost și mai sunt în țara noastră ziduri orașenești construite cu ajutorul întregii regiuni sau chiar al întregii patrii. Nu însă și cele ale Clujului. [...] Clujenii și-au ridicat zidurile pe cheltuială

---

este de mirare însă, pentru că ele două nu torceau fire de in sau de cânepă, ci fire de aur. Și care domnișoară din orașul nostru nu s-ar așeza cu plăcere sub furca de tors și lângă roată încă și astăzi, dacă ar putea toarce cu fusul fir de aur – mai ales în folosul propriu? Bunătatea celor două fete depășea însă până și hărnicia lor. Ele au vândut firele de aur pe care le-au tors și au pus să se ridice partea de zid pe care stă placa memorială numai din prețul firelor. Nici clujenii nu au rămas însă nerecunoscători față de ele. Locuitorii orașului au vrut să păstreze amintirea lor și, de aceea, au inclus în zidul ridicat imaginile și fusurile celor două fete. Astfel, ceea ce am descris mai sus ca fiind blazonul familiei Báthori nu reprezintă de fapt colți de lup, ci fusurile înfășurate în fire de aur ale celor două fete, după cum nici personajele ce țin cercul care le înconjoară nu sunt îngeri, ci chiar fetele.” (Nagyajtai Kovács 1840: 43)

Legenda apare și la Szilágyi Sándor (cf. Szilágyi 1848b).

„Legenda spune în felul următor: «Au fost odată în oraș două fete cărora le plăcea foarte mult să toarcă, le plăcea mai mult decât celor de astăzi. Și nu-i de mirare, fiindcă ele nu torceau fire de in sau de cânepă, ci de aur. Dragostea pentru binele public le-a întrecut însă hărnicia. Au vândut firele și ele două au pus să se ridice acea parte din zidul cetății pe care le și stă amintirea. Căci, în chip de mulțumire, clujenii au hotărât să păstreze amintirea lor și să includă în zidul pe care l-au ridicat imaginile și fusurile celor două fete.» (Jakab 1888a: 232; cf. Sándor 1913a: 35)

proprie de la bun început, ceea ce este atestat dincolo de orice dubiu de inscripțiile de pe zidurile de cetate” (Nagyajtai Kovács 1840: 75). De asemenea, inscripțiile și plăcile comemorative de pe zidurile fortărețelor ridicate de burghezime anunțaseră cu mândrie că zidul de cetate și Turnul Croitorilor (Szabók tornya) au fost construite „publicis civitatis expensis” („pe cheltuiala orașului”) [55, 59, 101], „din voia orașului” [56], așa cum și renovarea Turnului Aurarilor (Ötvösök tornya) și a zidurilor de cetate de pe lângă acesta s-a înfăptuit „pe cheltuială și prin muncă publică” [106].

Pasajele referitoare la circumstanțele construirii și la dificultățile întâmpinate pe parcursul lucrărilor reliefează sacrificiile făcute de locuitorii orașului. Clădirea de pază a Podului peste Someș (Szamos-híd őrháza) a fost ridicat în anul 1544, în plină epidemie de ciumă: „în vremea ciumei care a devastat patria și locurile vecine, când suflul tuturor a fost perturbat și cu toții și-au întrerupt muncile și îndeplinirea funcțiilor, Ferenczi Antal, judele primar al Clujului, bărbat înțelept și prevăzător, amintindu-și îndatoririle sale, a săvârșit această lucrare, pentru a servi drept monument, în mijlocul morții și al pericolelor, al faptului că a urmărit să își servească patria atât prin legi bune, cât și prin edificii publice” [27]. De asemenea, Poarta Mănăsturului (Monostor-kapu) a fost renovată în anul 1606, „în vremurile dezastrului fatal și ale nenorocirilor abătute asupra întregii Transilvanii, care nu pot fi niciodată suficient deplânse, uimitoare, jalnice pentru toți și extinse de-a lungul atâtor ani” [86].

Orașenii au cerut binecuvântarea lui Dumnezeu asupra fortificațiilor de apărare și au pus pe zidurile acestora citate din Biblie: „Dacă Domnul nu păzește cetatea de viclenia dușmanului, paznicii și oștirile oamenilor în niciun caz nu o păzesc.” (variantă a Psalmului 127) [7]; „Cel ce se învinge pe sine este mai puternic decât cel ce cucerește cel mai puternic zid. Nu există mai mare vitejie decât aceasta.” (variantă a textului *Pildelor lui Solomon* 16:32) [47];¹³⁸ „Te-am chemat în zilele nenorocirilor mele, Doamne, [...] și tu m-ai judecat. De aceea cuget mereu la preamărirea ta și îți slăvesc numele în veci” (primul rând al inscripției reprezintă o variantă a Psalmului 50:15) [94]; „Dumnezeule,

---

138 Conform tradiției, însuși Napoleon I cunoștea inscripția în distih de pe Turnul Țesătorilor (Takácsok tornya). „La Cluj, inscripția este știută de aproape toți cunoscătorii limbii latine și chiar de unele femei. Se spune că ar fi fost cunoscută și de Napoleon. După cum se spune, în primele două decenii ale secolului nostru, un conte sau un baron din țara noastră, călătorind prin Franța, a avut șansa să ajungă și la curtea lui Napoleon. După ce a aflat despre el că este originar din Transilvania, împăratul i-a pus mai multe întrebări, printre altele și dacă știe ce este înscris pe bastionul de deasupra porții mici care se deschide spre Someș. Iar când cel întrebat a recunoscut că nu știe răspunsul, împăratul l-a muștrat în felul următor: «Cât timp cineva nu știe ce este de știut în țara lui, să nu călătorească în țări străine!».” (Nagyajtai Kovács 1840: 58–59)

„Peretele continuă de aici și din cele două turnuri de odinioară încă și azi mai există unul cu inscripția pentru care împăratul Napoleon I a dojenit un ardelean, pe care l-a întrebat dacă știe ce anume scrie pe turnul acela. Acesta neștiind să răspundă, i-a spus însuși împăratul, prevenindu-l, în același timp, să își cunoască mai întâi propria țară și abia după aceea să se intereseze de țările străine.” (Mikó 1860: 9)

„Călătorul nostru neștiind să răspundă, a primit ca sfat să nu călătorească în țări străine până când nu știe ce este de știut în propria țară.” (Jakab 1888a: 196)

Textul figurează și în culegerea de proverbe versificate publicată ulterior: *Carminum proverbialium totius humanae vitae*, 1576.

păstrează-ne în pace!” [101]; „Dumnezeu este apărătorul nostru” [106]; „Lui Dumnezeu, cel mai bun și cel mai mare” [110]; „Cu ajutorul lui Dumnezeu” [111].¹³⁹

Biserici și școli

Înființarea, construirea, modificarea și renovarea instituțiilor și a clădirilor bisericești și educaționale au fost considerate drept evenimente importante devenind astfel, demne de a fi immortalizate și menționate în istoricul perioadei.

Abatele Antal a amplasat un cadran solar pe biserica abației Cluj-Mănăștur în anul 1440 [1].

O inscripție din anul 1442 de pe Biserica Romano-Catolică „Sfântul Mihail”, aproape finalizată, îl menționează și pe „preamiostivul [rege] Sigismund” [2]. În dreapta intrării principale în biserică au fost amplasate bustul în relief al lui Moise din Vechiul Testament și reliefurile Sfântului Mihail, prevăzute ulterior cu inscripții gravate cu minuscule gotice. Sub primul a fost inscripționat un citat biblic (un apel și o promisiune divină) [4], în timp ce al doilea poartă enunțul: „Această imagine a fost amplasată în anul Domnului 1444 pentru această sfântă biserică-mamă consacrată Sfântului Arhangel Mihail” [5].¹⁴⁰ Jakab Elek a publicat și inscripția și traducerea unei pietre memoriale așezate în anul 1458: „Această operă a fost săvârșită de prudentul Ilia István, întru mântuirea proprie și a prietenilor săi, în anul Domnului 1458” [9] (Jakab 1870a: 422).¹⁴¹ Reliefurile Golgota de pe latura sudică a bisericii datează din anul 1505 [14], ancadramentul din piatră al ușii sacristiei a fost sculptat în anul 1528, la comanda lui Iohannes Clyn [16], în timp ce aripa ușii a fost realizată în anul 1534 [18]. Inscripțiile referitoare la construirea prăvăliilor din jur, foarte lucrative pentru biserică din punct de vedere financiar, datează din anii 1557 [32] și 1613 [96]. Iată și câteva pasaje despre distrugerea turnului și refacerea sa în anul 1633: „Partea superioară, adică aproape jumătate din întregul turn al bisericii parohiale clujene, a fost refăcută și ridicată la loc, cu ajutorul lui Dumnezeu, în anul Domnului 1633 [...]. Ciurma cruntă bântuia orașul atunci când [...] în vârful turnului a fost amplasat un glob din bronz, în a 22-a zi din luna octombrie. În data de 18 septembrie, care a căzut într-o duminică, turnul a ars din cauza unei lovituri de fulger, iar globul din turn, prăbușit la pământ, s-a rupt în două” [102]. Inscripțiile de odinioară de pe arcadele coloanei sanctuarului au comemorat înființarea, redobândirea și renovarea bisericii: „Înființată prin grația Altetei Sale Sigismund [de Luxemburg] în anul 1442. Reprimită prin pietatea Altetei Sale Carol al VI-lea [de Habsburg]. Reinstalată în puterea și splendoarea sa în anul 1737” [147]. Conform mărturiei unei alte plăci comemorative, capelele bisericii au fost restaurate între anii 1752 și 1756 de „Bíró János, canonic de Károlyfehérvár¹⁴² [Alba Iulia] și paroh de Cluj” [163]. Altarul dedicat Sfântului Andrei a

139 Alte date referitoare la plăcile comemorative amplasate pe zidurile de cetate și pe bastioane în memoria lucrărilor de edificare sau de renovare: Jakab 1869, 1888a: 234, Balogh 1985: 131-142.

140 Pentru a putea grava inscripția, stema vulturului imperial german, plasată anterior în acel loc, a trebuit să fie ciuntită. Gestul ar putea fi interpretat și ca suprascierea unei reprezentări.

141 Istoricul citează din opera lui Eszterházy János. În ceea ce mă privește, nu am reușit să găsesc inscripția nici în locul citat, nici în biserică.

142 Denumirea orașului Gyulafehérvár (Alba Iulia) în perioada dominației habsburgice.

fost ridicat de Koncz Éva de Lőrincréve [Leorint] în anul 1766 [167]. Cripta familială a conților Bánffy a fost deschisă în anul 1773 [175].

Prima placă memorială propriu-zisă a orașului immortalizează evenimentul construirii Parohiei Romano-Catolice „Sfântul Mihail”. Este vorba despre o placă memorială în limba latină, amplasată pe palierul casei scârilor ce duc la etajul clădirii, sub ferastră, cu inscripția: „Această clădire a fost ridicată întru cinstea Sfântului Arhanghel Mihail de reverendul Slevnig Gergely, licențiat în știința dreptului și în artele liberale, în prezent paroh al orașului [Kolozsvár/Cluj], din averile prudentilor juzi ai orașului Veres Tamás și Slevnig Lőrinc, bunicul și tatăl său, și ale altor oameni de bine, a căror răsplată este pusă deoparte în ceruri ML'(D) (=1050, adică în anul 1450).”¹⁴³ [8] Cadranul solar al clădirii datează din anul 1481¹⁴⁴ [13].

Biserica Romano-Catolică din Someșeni a fost renovat în anul 1530 de către Mikola László, vicevoievodul Transilvaniei, o placă memorială care atestă acest lucru a fost plasată în sanctuarul bisericii [17].

Activitatea de misionar a lui Maróthi Lukács, precum și prima adunare a credincioșilor reformați și construirea primei săli reformate de rugăciuni a fost comemorată prin următoarele versuri în distih, inscripționate pe o placă memorială cândva în primul deceniu al secolului al XVII-lea: „Iată locul, privește-l, unde preotul cu gura de aur al cetății, / Maróti Lukács, a făcut să răsunе vorba sfântă a lui Dumnezeu. / Iată această casă, uite-o, în care odinioară, ca într-un leagăn / A crescut credința calvinistă, de fraged copil. / Turma strânsă aici a fost mică la număr, / Cât timp ceata credincioșilor era la început. / Adunarea a crescut însă neîncetat, până când Dumnezeu, / Cel Întreit, a înmulțit ceata lor. / Eötves Ágoston György, proprietarul pe veci al acestei case a pus aici această placă de marmură întru amintire.”¹⁴⁵ [92]

Principele Báthory Gábor a donat clădirea bisericii de pe Ulița Lupilor, „distrusă pe parcursul atâtor ani, ajunsă într-o stare jalnică și folosită în scopuri profane”, congregației reformate în anul 1612 [95]. „Amintirea eternă a binefacerii” este evidențiată și de un text comemorativ datând din anul 1626 [98]. Conteșul Székely László de Borosjenő [Ineu] a realizat o criptă sub absida bisericii în anul 1745 [156]. Clădirea parohiei reformate din apropierea bisericii a fost extinsă în anul 1751 [162].

Amintirea diferitelor etape ale construirii capelei iezuite din Cluj-Mănăștur a fost immortalizată de mai multe plăci comemorative (unsprezece plăci comemorative, organizate într-o compoziție unitară). Pe lângă piatra memorială a baronesei Perényi Katalin, datează din anul 1657, plăcile comemorative ale construcțiilor desfășurate între anii 1657 și 1693 (și ale lucrărilor de construcții din anul 1807) evidențiază contribuțiile mai multor suverani: donațiile regelui Báthory István și ale principelui Rákóczi Zsigmond, acordul de sprijinire al principelui Rákóczi György, completările făcute de principele Bethlen Gábor, restituirea clădirii de către împăratul Leopold I de Habsburg.

143 Traducerea în limba maghiară a textului plăcii comemorative a fost publicată de Jakab Elek: Jakab 1870a: 441.

144 „Anul de pe cadranul solar se referă la data abdicării plebănușului Gergely. Căci regele Matia, printr-una dintre măsurile vigoaroase caracteristice pentru personalitatea sa, a rezolvat conflictul dintre paroh și credincioșii săi impunându-i parohului să abdice. Ori de câte ori umbra arătătorului cadranului solar trece pe lângă inscripție, ea evocă mereu, împreună cu ideea efemerității tuturor lucrurilor, amintirea lui Schleyinig Gergely.” (Sándor 1913a: 8, 1924: 44)

145 Pe baza traducerii în limba maghiară realizate de Márkos András (Márkos ed. 1944: 35 și 63).

Sub plăcile comemorative ale suveranilor care au sprijinit lucrările de construcție și funcționarea ordinului au fost amplasate inscripții de laudă în cinstea acestora [117]. (șirul comemorărilor se încheie prin placa memorială referitoare la restaurarea din anul 1807 [205].)¹⁴⁶

Așezarea pietrei de temelie a bisericii Ordinului Piarist (1724) [142], înființarea casei lauretane (1745) [155] și repararea turnului bisericii minorite, care „s-a surpat în timpul unei triste nenorociri și a fost refăcut din cuvioasa donație a Alteței Sale Maria Terezia [a Austriei]” (1782) [182], au fost comemorate prin cronostihuri.

Inscripția de deasupra icoanei de altar a Sfântului Ioan Nepomuk din Biserica Franciscană comemorează actul de donație: „Această capelă a fost ridicată de ilustrul baron liber Thorockkai János de Torockószentgyörgy [Colțești], căpitanul suprem și etern al Făgărașului, în anul 1737” [148]. Anul 1771 inscripționat pe ancadramentul ușii sacristiei bisericii amintește lucrările ulterioare [171].

Biserica Unitariană a fost construită spre sfârșitul epocii studiate (1796) [192]. Inscriptia în limba maghiară de pe bolta bisericii amintește sacrificiile congregației: „Ridicată în onoarea unicului Dumnezeu de către adunarea credincioșilor unitarieni din Cluj” [193].

Regina Izabella și/sau regele ales János Zsigmond au înființat o fundație pentru școală și spital. Donația regală a fost consfințită și prin plăci memoriale în limba maghiară și latină așezate deasupra porții bisericii parohiale și pe fațada Casei Sfatului: „Sunt un dar regal, moștenirea acestei școli și a săracilor; cel care îmi folosește bunurile acestea sau altele în alt scop să fie șters din cartea celor vii și din memoria oamenilor” [33–35]. Orașul de odinioară a inclus în categoria trecutului memorabil și activita-

146 „Cu ocazia restaurării Bisericii Calvaria în anul 1902, sculpturile de pe fațada capelei ordinului iezuiților au fost îndepărtate. Cele unsprezece plăci comemorative, ridicate în amintirea lucrărilor de construcție și prevăzute cu inscripții și steme, care au fost îndepărtate de pe clădirea transformată în uscătorul de hamei al Academiei de Studii Economice, au fost transportate la muzeu în anul 1909. Înainte de această dată plăcile au zăcut pe pământ, în grădina bisericii, timp de ani de zile.” (Mihály 2009: 142) „O categorie foarte interesantă de amintiri din epoca barocului timpuriu este formată din plăcile comemorative referitoare la lucrările de construcție ale fostei capele iezuite din Cluj-Mănăstur, îndepărtate de pe fațada clădirii. În mijlocul compoziției a stat placa memorială cu blazon a lui Perényi Katalin, înconjurată de plăcile a patru principii transilvăneni, Báthory István, Rákóczi Zsigmond, Rákóczi György, Bethlen Gábor, și cea a împăratului Leopold I, încadrate într-un cartuș înconjurat cu motive de frunză. Plăcile comemorative din categoria din urmă conțin numele suveranilor respectivi și observații referitoare la aportul acestora la ridicarea imobilelor situate în Cluj-Mănăstur ale ordinului iezuiților sau la relațiile lor cu însuși ordinul iezuiților și subliniază astfel faptul că Báthory István și Rákóczi Zsigmond au contribuit la lucrările de construcții prin acordul lor, în timp ce Bethlen Gábor și-a adus aportul prin înfrumusețări ulterioare sau «innobilarea» construcției și a contribuit astfel în mod simbolic la extinderea ordinului însuși. Inscriptia referitoare la împăratul Leopold este foarte deteriorată, de pe placă se poate citi numai monograma numelui împăratului. Sub cartușele cu inscripții ale suveranilor, amplasate în semicerc, au stat aliniate într-un singur șir mai multe plăci cu inscripții, dintre care patru conțin texte de laudă în cinstea suveranilor. Potrivit datării pe baza inscripției fragmentare referitoare la Perényi Katalin, întregul corpus memorial provine de la începutul anilor 1690, trebuie să fi fost realizat înainte de anul 1693, anul morții baronesei. Ultima inscripție provine din epoca modernă și comemorează restaurarea capelei în anul 1807. Această inscripție a ajuns pe față ca o completare ulterioară a compoziției, ceea ce este atestat și de faptul că, spre deosebire de plăcile comemorative mai vechi, care au fost adâncite în perete, placa mai recentă iese din planul peretelui.” (Mihály 2009: 159–160)

tea pedagogică și arhitecturală a directorului de școală Csanádi Pál. Placa memorială a lui Csanádi a fost amplasată pe peretele curții Mănăstirii Franciscane: „Amintirea strămoșilor este neîntinată. Csanádi Pál din Cluj, doctor în filosofie și medicină, director laudabil al școlii patriei, a introdus pentru prima dată în școli obiceiul dezbaterilor frecvente și al memorării prelegerilor. El a împodobit această curte, stearpă pentru un timp îndelungat, cu arbori sădiți cu propria-i mână și a făcut-o prielnică pentru toți urmașii” [105]. Clădirea internatului catolic al nobililor a fost construită în anul 1735 [145]. Din aceeași epocă datează și gestul nobil al unui donator care a dorit să își păstreze anonimul: „Această casă a fost dăruită prin donație copiilor orfani, mulțimii de copii mici pe care Tatăl Ceresc îi ajută și îi ocrotește ca pe copiii Săi. Iar tu, cel care treci pe aici și citești acestea, nu căuta curios să afli numele întemeietorului, căci slava, lauda și cinstea sunt doar ale lui Dumnezeu cel care, rege al regilor și domn al domnilor, îi apără pe orfani ca pe lumina ochilor și le este ajutor. C. L. G. (contele Gyulaffy László), 1742.”¹⁴⁷ [150] Poarta casei și a școlii Ordinului Iezuiților din Cluj-Mănăstur a fost ridicată în anul 1747 [159], cea a Colegiului Reformat a fost restaurată în anul 1762 [164], iar poarta pentru căruțe a seminarului iezuit a fost finalizată în anul 1769 [169].

Pe lângă inscripțiile și plăcile comemorative prezentate mai sus și realizate de comunitate, mai există un tip de act individual de constituire a memoriei. Este vorba despre acele texte „neoficiale”, scrijelite sau gravate, care immortalizează numele și ocupația autorilor sau data realizării inscripției respective. Evenimentul construirii Bisericii Romano-Catolice „Sfântul Mihail” în anul 1442 a fost amintit și de o inscripție de mână cu litere antiaua de culoare roșie, care ar putea să dateze și dintr-o perioadă ulterioară [3]. Alte texte inscripționate pe peretele Bisericii „Sfântul Mihail”: G C/1559; un fragment de text în limba maghiară, din anul 1599 [84]; 1571; M/1613; FRANCISCUS MIHAY ALMASI/1714; texte din sala de mese a Mănăstirii Franciscane: B H W/1566 [40]; GRE(GORIUS)/ BELT(-)/ EKI/1571 [43]; de pe coridor: I P/1589 [74]; un fragment din anul 1609 și unul din anul 1658 [118]; pe peretele Bisericii Romano-Catolice „Adormirea Maicii Domnului” din Cluj-Mănăstur și-au immortalizat numele doi studenți din internatul nobililor, „Lamás József, student la retorică, în anul 1773” [176] și „GYÖRFFI” (Ferenc) [177].¹⁴⁸ De altfel, sunt de părere că înregistrarea acestor texte pe peretele unor construcții cu caracter sacral exprimă nu numai dorința de imortalitate, ci reprezintă și un demers al individului de a solicita și de a intermedia obținerea ocrotirii (divine).

147 O altă placă memorială, ridicată un secol mai târziu, divulgă numele donatorului: „Contele Esterházy Dénes de Galánta [Galanta] a renovat această casă, donată orfanilor de strămoșul său, Gyulaffy László de Rátót, în anul 1748, scoasă la vânzare prin licitație întru completarea celei mai înalte hotărâri și cumpărată de contele Esterházy Nepomuk János, căruia i-a parvenit în anul 1842 ca urmare a împărțirii, la Viena, în data de 1 iunie 1840, a moștenirii cu frații săi. Întru slava și mai mare a lui Dumnezeu” [233].

148 Operele mai multor autori despre arta din Pompei (Castiglione 1973: 69–72, Maulucci Vivolo 2002) sau despre Roma antică (Szepessy 1968: 57–58) ne atrag atenția asupra faptului că scrijeliturile unor epoci trecute au o valoare importantă din punctul de vedere al istoriei culturii din prezent și că prezentul se raportează cu pietate la aceste texte. Exemplele lui Keszeg Vilmos din Scaunul Arieșului (Aranyosszék) atestă existența acestui gest până în zilele noastre (cf. Keszeg 2008: 377–379). În capitolele următoare voi prezenta și exemple clujene din epocile ulterioare.

Case de locuit și elemente arhitecturale

Spre deosebire de construcțiile publice (ziduri și turnuri de cetate, biserici, școli), realizarea caselor de locuit și a unor elemente arhitecturale cu caracter privat (fereastră, ușă, poartă, căminul casei) a fost immortalizată cu scopul evidențierii aportului individual.

Deseori evenimentul este marcat doar prin inscripționarea numelui sau a monogramei, respectiv a anului, însoțit de un blazon sau de însemnul breslei. Următoarele persoane au lăsat în urmă inscripții în amintirea lucrărilor de construcție desfășurate: P. S. în anul 1552 [30], B. E. (Bogner Emrich/Imre) în anul 1569 [41], M. (Petrus Minch?) în anul 1583 [63], C. K. D. în anul 1588 [73], Endres Hertell în anul 1598 [82], S. S. (Stephanus Schorser) în anul 1599 [83], S. B. în anul 1626 [99], Marcel Mihály și Filep Zsófi în anul 1628 [100], A. R. (Andreas Rhau/Szörös) în anul 1636 [104], B. A. în anul 1646 [109], B. A. în anul 1651 [114], G. M. L. în anul 1653 [115], Bulcsesdi Sára în anul 1698 [127], Wass Dániel de Cege [Ţaga] și Vay Judit în anul 1722 [138], U. G. și Sz. A. (orfevrul Újhelyi Gábor și soția sa, Szólósi Anna) în anul 1724 [139–141], M. A. T. în anul 1740 [149], D. S. (maestrul croitor Dávid Sámuel) în anul 1795 [190], Sz. A. O. D. și Sz. P. A., respectiv Johann Gutt și Elisabeta Binderin în anul 1796 [191, 194], Johannes Akesman și Catarina Schusterin în anul 1797 [197].

O inscripție înzidită în scara unei pivnițe ne informează, fără să comunice și numele inițiatorului construcției, despre faptul că „bolta pivniței a fost ridicată în anul 1539” [24]. Ridicarea casei Knoblauch și a casei contelui Nemes este immortalizată prin inscripționarea anului: 1788 [185].

Pe lângă faptul că au reprezentat simbolurile vizibile ale aportului individual, construcțiile au oferit burghezului modern inclusiv posibilitatea de reprezentare a moralității creștine, a ideilor umaniste și a sentimentului renașcentist al existenței. Astfel, și cetățenii clujeni au gravat pe ancadramentele ușilor, ale ferestrelor și ale porților, pe fațadele și în interiorul caselor diferite citate biblice, mottouri, aforisme și proverbe.

Valorificarea unor citate biblice și sentințe religioase sub formă de inscripții constituie un demers ce poate fi documentat de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Este vorba, de fapt, despre o modalitate de reprezentare a canonului religios, o posibilitate potențată, popularizată și făcută mai accesibilă tuturor, pe lângă tradiția religioasă medievală, de către Reforma religioasă. Prin intermediul unor asemenea texte, proprietarii au cerut protecție și și-au exprimat judecățile morale; afișarea valorilor religioase și a virtuților creștine era menită să immortalizeze și autoreprezentarea ideală a beneficiarului construcției respective.

Parohul Slevnig Gergely a comandat gravarea rugămintii sale pe ancadramentul ușii: „Adu-Ți aminte de mine. G S 1477” [11]. Umanistul de origine săsească Wolphard Adorján și-a prevăzut cu inscripții ancadramentele de ferestre și uși: „Domnul îi ridică pe cei împovărați. 1534” [20] (Psalmul 146:8), „Dumnezeu este pentru noi loc de refugiu și putere. 1536” [22] (Psalmul 46:2), „Duce spre cer, pentru slujirea lui Dumnezeu, restul sunt minciuni. Toate trec; iubirea de Dumnezeu rămâne. 1541” [25] (variante ale pasajelor biblice din Evangheliile după Matei 24:35, Marcu 13:3 și Luca 21:33.). Ancadramentul de ușă al casei Püspöky a fost realizat în jurul anului 1541 și prevăzut cu inscripția: „Cuvântul Dumnezeului nostru rămâne în veac. Isaia 40[:8]” [26]. Potrivit inscripției de odinioară de pe ușa casei Basta, „cel care crede în El nu se va rușina. H.,

1553” [31] (Isaia 28:16; Romani 9:33). Un ancadrament de poartă din secolul al XVI-lea, păstrat sub forma unui desen realizat de Pákei Lajos, conține un citat biblic în limba maghiară – de altfel gravat în mod greșit; în lectură contemporană: „Domnul oștirilor, fericit este omul care își pune încrederea în Tine!” [39] (variantă a Psalmului 84:13). Ancadramentul ușii lui Műnich/Barát Péter, centumpater – membru în consiliul orașului, „adunarea celor o sută” –, spune astfel: „Dar lumea și pofta ei trec, însă cel care împlinește voința lui Dumnezeu rămâne pe veci. Műnich (Barát) Péter, 1574” [48] (I Ioan 2:17). Inscricția de pe soba casei Wolphard-Kakas este următoarea: „Dumnezeu se împotrivesc celor mândri, însă celor smeriți le dă har. 1582” [61] (Iacob 4:6). Inscricția de pe ancadramentul ușii orfevrului N., în lectură contemporană: „Încredințază-i lui Dumnezeu ceea ce începi, căci în aceasta constă respectarea poruncii lui Dumnezeu. Nu judeca, pentru a nu fi judecat. Muștră-te pe tine însuși. N. I.,¹⁴⁹ 1586” (Iov 22:21; Matei 7:1) [72]. Ancadramentul ferestrei lui C. K., din anul 1591, conține textul: „Iată, te-ai făcut sănătos. Să nu mai păcătuiești. Ioan 5:14” [76]. Ancadramentul ușii lui Filstich Lőrinc (din jurul anului 1591): „Femeia virtuoasă este o cunună pentru bărbatul ei” [78] (*Pildele lui Solomon* 12:3). Inscricția de pe ancadramentul ușii lui Andreas Rhau/Szörös, din anul 1636: „Într-adevăr, evlavia este un mare câștig când se mulțumește cu ceea ce are” [103] (1 Timotei 6:6). Deasupra ancadramentului porții Parohiei Romano-Catolice „Sfântul Mihail”, realizat în anul 1799, relieful reprezintă o scenă biblică: arhanghelul Mihail înfrânge îngerul răzvrătit; inscripția de pe scutul îngerului: „Cine este ca Dumnezeu?” [198]

Pe ancadramentul porții lui Petrus Daumen, centumpater al orașului, apare prima inscripție în limba germană; în traducere în limba română: „Această casă se află sub puterea lui Dumnezeu, 1595. Petrus Daumen” [79].

Inscricția de pe ancadramentul ferestrei lui Basilius Henczel Rivulinus (Bányai Henczel Balázs) conține salutul tradițional al călugărilor trapiști: „Amintește-ți că vei muri! În anul Domnului 1584, B. H. R.” [64]. Aceeași inscripție a fost comandată și de Mathias Roth în anul 1699 pentru ancadramentul ușii sale [128].

O altă categorie a textelor memoriale conține maximele de viață ale celor care au ridicat casa respectivă. Pe lângă valorile creștine, aceste texte conțin formulări succinte ale moralității burgheze. Mottourile lui Wolphard Adorján, gravate în ancadramentele ferestrelor casei sale, sunt următoarele: „Îndură și abține-te. 1534” [19], „Obiceiul nostru este să muncim prudent” [21] (1534–1544). Pe ancadramentul ușii casei Rácș citim: „Adevărul urăște să urmeze ceva. 1536”¹⁵⁰ [23]. Inscricția de pe ancadramentul ușii judelui primar Wolphard István: „Nu este nimic mai puternic decât adevărul. 1581” [58]. Inscricția de pe ușa argintarului Bányai Henczel Balázs: „Cât timp trăiești drept, nu te preocupa de vorbele celor răi. În anul Domnului 1586, B. H. R.” [70]. Mottourile de pe fațada casei Farkas: „Invidia poate fi suportată fie de cel curajos, fie de cel fericit. Fericirea care nu are dușman este cea mai jalnică. 7 mai 1642” [107]. Pe ancadramentul ușii lui B. K. (orfevrul Kékesi Benedek), ridicat în anul 1643, citim: „Prima dintre virtuți este ținerea limbii în frâu” [108], iar pe ușa lui G. M. L., realizată în anul 1654: „Încrede-te, dar fii atent în cine” [116].

149 Orfevrul N., Nyári Márton sau Nagybányai János.

150 Traducerea liberă: „Adevărul există pentru sine însuși.”

Învățătura de pe ancadramentul ușii lui Beszterczei György ne îndeamnă astfel: „Auzi, privește, taci, dacă vrei să trăiești în pace. B. G., 1559” [38]. Tot o învățătură a fost inscripționată și pe ancadramentul ușii altei case (cca 1660–1680): „Rămâi afară în pauză, nu intra fără rost!” [119]

Mottourile de pe diferitele elemente arhitecturale au atras atenția cetățenilor orașului asupra importanței folosirii corecte a timpului, a legilor fundamentale ale vieții și a regulilor conviețuirii sociale, a cerințelor fundamentale în vederea succesului individual în viață și a valorilor burgheze – curaj, cumpătare, prietenie, dreptate, virtute –, conștiința caracterului trecător al existenței umane.

Un element specific al inscripțiilor din epoca modernă constă în folosirea unor maxime și aforisme preluate din opere din Antichitate. Sub influența ideilor umaniste, burghezia marcată de spiritul renescentist a început să refosească învățăturile și cunoașterea din Antichitate, inclusiv sub formă de inscripții. Ancadramentele ușilor casei lui Wolphard István, centumpater, au fost prevăzute cu următoarele texte: „Trăiește amintindu-ți că moartea te așteaptă și că timpul fuge. 1579” [54] (Aulus Persius Flaccus: *Satirae*, V 153), „Natura nu a plasat nimic atât de sus încât curajul să nu îl ajungă. 1590. Zeul ne-a hărăzit această tihnă” [75] (Quintus Curtius Rufus: *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt*, VII 11, 41; Publius Vergilius Maro: *Bucolica* I 6). În aceeași casă, inscripția în semicerc de pe soba care datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea formulează următoarea idee: „STW (Stephanus Wolphard) Sărăcia mea îmi asigură o viață liniștită, în timp ce focul meu strălucește cu flacăra neîntreruptă” [29] (Albius Tibullus: *Elegii*, I/1,5–6). Inscripția de pe ușa casei lui Műnich/Barát Péter, centumpater: „Este prea târziu să economisești când ai ajuns la fundul sacului. În anul Domnului 1573” [46] (din *Epistola 1* a lui Lucius Annaeus Seneca). Inscripțiile de pe ancadramentele porții și ușii argintarului Bányai Henczel Balázs: „Norocul este de sticlă, când strălucește, se sparge. Azi mie, mâine ție. 1584, B. H. R.” [65] (Publilius Syrus: *Sententiae*, V 171; *Cartea lui Jesua Sirach*), „Așa trece gloria lumii. În anul Domnului 1586, B. H. R.” [71] (din culegerea de texte religioase în limba latină *Imitatio Christi*, I 36). Pe ancadramentul porții casei Tivoli: „Dacă te lauzi cu fericirea, atragi nenorocirea. 1595” [80] (după Publilius Syrus: *Sententiae*, I 12). Inscripțiile de pe două ancadramente de ușă ale lui Filstich Lőrinc, centumpater, fac parte tot din această categorie: „Prietenul credincios este apărare puternică” [78] (în jurul anului 1591) (*Cartea lui Jesua Sirach*, 6:14), „Invidia este însoțitoarea virtuții. Petrus Filstich (Filstich Péter), 1597” [81] (autor antic latin necunoscut).

Textul de pe fațada casei (sau a hanului) Püspöky spune: „Natura ne-a dat crâșma pentru odihnă, nu pentru locuire. Bácsi Péter, 1571” [44] (Heltai Gáspár: *A részégységnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus [Dialog despre caracterul primejdios al beției și petrecerii]*, 1552). Un alt cetățean al orașului a completat cu un proverb datarea ancadramentului ușii: „Nu se aude ca Pluton, zeul infernului, să se încumete la câte se pot auzi despre călugărul desfrânat și baba perfidă. J. Z., în anul 1572” [45] (maxima a fost inclusă și în culegerea ulterioară de proverbe latine transpuse în versuri: *Carminum proverbialium totius humanae vitae*, 1576).

De la începutul secolului al XVII-lea au început să apară inscripții mai lungi și cu un conținut mai bogat. O placă memorială ridicată în amintirea renovării conține inscripția: „Acest perete a fost ridicat cu ajutorul grației divine, prin munca și pe cheltuiala cinstităi Temesvári Sára, văduva înțeleptului și prevăzătorului domn Rósás János,

fost senator maghiar al Clujului, fără niciun ajutor din partea vecinilor, în data de 7 septembrie din anul Domnului 1610” [93]. Amintirea contelui Rhédey János a fost comemorată în interiorul clădirii ridicate de el prin intermediul unei plăci memoriale care prezintă posterității și datele genealogice și biografice mai importante, pe lângă datele referitoare la înseși lucrările de construcție: „În amintirea distinsului și ilustrului conte Rhédey János de Kistréde, născut în străvechea familie provenită din neamul lui Aba, regele maghiar de odinioară, care s-a dedicat conducerii militare timp de 35 de ani, purtător al diferitor funcții și demnități, ulterior cămăraș al Maiestății Sale imperiale, regale și apostolice, feldmareșal, cavaler al Ordinului Militar regal Maria Terezia [a Austriei], locotenent suprem al nobilei gărzi, care a întemeiat, a construit și a împodobit această clădire. Născut în anul 1713, decedat în anul 1768” [168]. Amintirea lucrărilor de construcție inițiate de baroneasa Daniel Polixéna de Vargyas (Vârghiș) a fost immortalizată în felul următor: „Pentru ca sufletul ei și al urmașilor ei să se poată odihni uneori după dezgustul și grijile de care acoperișurile pline de fum ale orașului sunt pline, baroneasa Daniel Polixéna de Vargyas [Vârghiș], văduva baronului Wesselényi István de Hadad [Hodod], a construit aceste case din mijlocul acestei grădini, în anul Domnului 1770” [170].

Din rândul diferitelor categorii sociale, activitatea membrilor breslelor este mai vizibilă. Clădirea breslei măcelarilor a fost construită în anul 1603 [85], casa de schimb monetar și aurărie a fost ridicată în anul 1608 [91], iar breasla cojocarilor a construit o clădire în anul 1684 [124]. Clădirea breslei măcelarilor a fost renovată în anul 1726 [143]. Funarul Takács Mihály și-a construit casa în anul 1763 [165]. În ceea ce privește clădirile publice, unul dintre evenimentele memorabile a fost în renovarea Casei Sfatului [113].¹⁵¹

Lucrările de construcție au oferit individului un context de constituire publică a propriei personalități și a idealului de caracter adoptat, o ocazie a prezentării imaginii de sine asumate în fața comunității. Chiar dacă nu știm în ce măsură, putem afirma cu certitudine că etica protestantă și individualismul apărut în urma reformei religioase au jucat un rol în afișarea ostentativă și în vehicularea virtuților creștine și cetățenești, respectiv în popularizarea de acest tip a pasajelor biblice și literare. În urma analizei sale referitoare la inscripțiile din perioada Renașterii, Viorica Guy Marica subliniază cultura literară a cetățenilor clujeni și dorința acestora de a exprima sentimentul specific renașcentist: „Această mică colecție clujeană de sentințe înțelepte oglindește nivelul de cultură și lecturile principale ale inteligenței locale. Corpusul dă dovadă de un orizont larg, care depășește granițele orașului și exemplifică modul de gândire pătruns de ideile umanismului al unei comunități europene. Acest mic ghid moral, care îmbină fermitatea stoică cu înțelepciunea și spiritul antichității cu cel al creștinismului, ne indică coordonatele generale ale unui mod de viață orientat de idealuri superioare.” (Guy Marica 1998: 31).

---

151 Bogatul corpus de inscripții al Casei Sfatului (Tanácsház) din perioada modernă timpurie și scena de autoreprezentare oferită de această clădire conducătorilor orașului au fost studiate de Flóra Ágnes (Flóra 2011).

Amintirea celor răposați

Din perspectiva analizei mele, inscripțiile funerare și epitafurile merită atenție, în primul rând, în calitatea de sinteze ale parcursului biografic personal și ale realizărilor individuale. Textele de acest fel oferă reprezentările narative ale unei vieți ajunse la final, ale parcursului biografic încheiat. Înainte de deschiderea porților cimitirelor din afara orașelor, locuitorii obișnuiau să își înmormânteze morții – potrivit obiceiului răspândit în orașele medievale – în criptele și în preajma bisericilor sau de-a lungul zidurilor de cetate etc.

Înmormântările în interiorul zidurilor orașului au mai continuat însă în aceste spații cu caracter sacral sau centrale și după data deschiderii Cimitirului Central (Házsongárd – prima mențiune a toponimului datează din anul 1503; cimitirul a fost înființat în anul 1585). Cele mai vechi inscripții funerare păstrate de-a lungul zidurilor de cetate au fost redactate în limba maghiară. Caracteristica principală a acestor inscripții constă în concizie; textele conțin doar numele și data decesului. Spre exemplu, inscripția funerară a lui Választó Borbára, soția lui Ötvös Antal, comunică următoarele informații: „Aici se odihnește fiica lui Választó Gergöly, doamna Borbára, soția lui Ötvös Antal, decedată în ziua Adormirii Maicii Domnului, în anul 1574” [50]. Inscripțiile în limba maghiară păstrate pe zidurile de cetate comemorează decesul următorilor locuitori ai orașului: Was Tamás, 1570 [42], Igyártó János și fiica sa, 1574 [49], Bányai Ötvös János, 1574 [52], Szakmáry Fazakas Jakab, 1582 [62], Nyírő Istók, 1585 [67], Pécsi Tölcséres Kata, 1585 [68], Begreczi Bálint și Viczey Márta, 1607 [90]. Textul în limba latină păstrat în același loc este deja mai articulat (probabil și datorită inițierii autorului în limba literară a epocii): „Aici a fost înmormântat Lukács, fiul nobilului diacon Szólósi Lukács. O, fiul meu distins! Plângi și lăcrimează, vorbire! Să își amintească limba de dragostea ta dulce! În ziua de 3 octombrie din anul Domnului 1574” [51].

Înmormântarea în spațiile sacrale și ridicarea de monumente comemorative pentru cei decedați reflectă dorința de autoreprezentare a păturii nobiliare și burgheze.

Inscripțiile în limba latină din incinta Bisericii Romano-Catolice din Someșeni ne amintesc că acolo a fost înmormântat Mikola László, vicevoievodul Transilvaniei (1554) [36], respectiv nepotul lui, Mikola László junior (1559) [37]. Aproape două secole mai târziu, acolo a fost înmormântat și ultimul vlăstar al familiei sale, Mikola László, cu care s-a întrerupt linia genealogiei (1742) [152]. Piatra funerară a predicatorului polonez Lachovius András, care datează din anul 1691, se află în incinta Bisericii Unitariene [125]. Inscripția funerară în limba latină, datată 1742, a profesorului de teologie și filosofie Baczoni Incze Máté se regăsește pe latura nordică a Bisericii Reformate de pe Ulița Lupilor [151], iar în incinta bisericii se află epitaful latin al contelui Bethlen Ádám, din anul 1772 [173], și cel al baronului liber Alvinczi Gábor de Borberek (Vurpăr), din anul 1788 [184]. Inscripțiile funerare latine din Biserica Franciscană comemorează decesul baronului liber Diószegi Mihály de Deés [Dej] (1746) [157], al contesei Petki Zsuzsanna Királyhalma (Crihalma) (1750) [160], al contelui Kornis Ferenc de Göncruszka (1765) [166], al contelui Engelshaus Károly, colonel și comandant al gărzii orașului, (1774) [179], al contesei Haller Zsuzsanna de Hallerkő (1776) [180], al contelui Kornis Zsigmond de Göncruszka și al soției sale, contesa Haller Anna de Hallerkő (1778) [181], precum și al baronului liber Huszár Ferenc de Kövesd (1796) [195]; în aceeași biserică se află și monumentul funerar, cu inscripția în limba maghiară, al contelui Gyulai Sámu-

el de Marosnémet (Mintia) fiul, și al fiului său, József, care datează din anul 1794 [188]. În interiorul Bisericii Luterane, baronul Fabian Johannes de Gladis, colonel și comandant de Cluj, este comemorat printr-o inscripție în limba latină (1750) [161], la fel ca și cavalerul Leopold Frankendorff, comandantul gărzii imperiale și regale (1772) [174]. Distihurile în limba latină din incinta bisericii parohiale din Cluj-Mănăstur, care datează din anul 1785, amintesc viața rodnică și comemorează moartea călugărului iezuit Manner Tádé [183]. Epitaful latin din Biserica „Sfântul Mihail” din centrul orașului o comemorează pe Poroszlói Gyöngyösy Mária Viktória, soția baronului Dietterich Vilmos (1772) [172], în timp ce inscripțiile funerare în limba maghiară păstrează amintirea contesei Bánffy Anna Mária (1794) [187] și a baronesei Kemény Rozália (1795) [189].

Epitafurile și inscripțiile funerare prezentate mai sus păstrează de regulă amintirea unor nobili care au sprijinit, inclusiv prin donații, însăși biserica și clădirea respectivă. Inscripțiile comunică și informații relevante din punctul de vedere al vieții lor private. Textul conține numele, genealogia sumară (extinsă asupra a două sau trei generații) și prezentarea rudeniilor mai apropiate ale celui decedat (1), enumeră meritele acestuia (2), indică data la care a survenit moartea și vârsta celui decedat (3), se adresează direct cititorului și comunică numele persoanei care a ridicat monumentul comemorativ în cauză. Această structură ar putea fi exemplificată prin inscripția funerară în limba latină a contelui Bethlen Ádám și prin cea a baronului Alvinczi Gábor de Borberek (Vurpăr), respectiv prin epitaful în limba maghiară al contesei Bánffy Anna Mária și prin cel al familiei contelui Gyulai de Marosnémet (Mintia): „Lui Dumnezeu, cel mai bun și cel mai mare. Oprește-te, trecătorule! Adaugă durerii comune a tuturor durerea proprie. Conte Bethlen Ádám, cămărașul Maiestății Sale imperiale, regale și apostolice, locotenent suprem al nobilei gărzi, comandant proprietar al unei legiuni maghiare, cavaler al Ordinului Militar regal «Maria Terezia [a Austriei]», vorbește despre datoria față de rege și patrie sub această placă de marmură. Născut la 1 august 1719, și-a jertfit viața gloriei și creșterii virtuților sale, și ambele, regelui și patriei. Drept mărturie a meritelor sale stă faptul că i-a fost încredințată o legiune în plină zarvă a războiului. Ordinul de cavaler «[Maria] Terezia [a Austriei]» s-a alăturat ca răsplătă meritelor sale numeroase. Dedicată eternității de baroneasa liber Bánffy Zsuzsanna de Losonc [Lučenec], în memoria regretatului ei soț, stins din viață la 28 ianuarie 1772. Fie ca amintirea sa binecuvântată să rămână în memoria țării și a soției sale veșnic credincioase!” [173]; „În acest sanctuar, în care cei ce se bucură cinstesc cu zel și cu adevărat veșnica divinitate atotputernică, fiindcă au fost salvați cu un preț nemărginit, se odihnesc osemintele depuse aici ale baronului Alvinczi Gábor de Borberek [Vurpăr], pe care nici coiful militar, pe care l-a purtat fiind căpitan timp de zece ani, nici dragostea de adevăr și de dreptate nu l-au putut feri de moartea neînduplecată. A trăit 54 de ani și a murit în anul 1778, în luna iunie. Trecătorule care te oprești în fața acestei marmure, cugetă la stăpânul înțelept al lucrurilor, care dă viață muritorului și o ia și care îl lasă să stăpânească ceea ce are, aici, afară și oriunde, și adoră-l în speranța nemuririi. Piatra funebră a fost așezată de soția tristă, contesa Teleki Katalin de Szék [Sic], în amintirea soțului ei, care se odihnește întru Domnul” [184]; „Aici se odihnește contesa Bánffy Anna Mária, fiica cea dragă a guvernatorului Transilvaniei, contele Bánffy György de Losonc [Lučenec], și a contesei Palm Jozéfa, doamnă decorată cu Ordinul Crucii Înstelate, tovarășa de viață cea dragă a contelui Rhédey János de Kistréde, domn secretar al visteriei regale, mama domnișoarelor contese Jozefa, lăsată orfană

la vârsta de un an, și Terézia, rămasă orfană la vârsta de două săptămâni, care, înzestrată cu toate virtuțile creștine și bunele moravuri de societate, a murit cu Domnul în al 22-lea an al vieții și al doilea an al sfintei sale căsnicii, lăsându-i pradă tristeții pe părinții, pe soțul și pe rudele sale, în ziua a 7-a din luna Sfântului Gheorghe [aprilie] a anului 1794. Această piatră funebră a fost ridicată în amintirea sa, a nurorii dragi, de către baroneasa Bánffy Terézia de Losonc [Lučenec], văduva contelui Rhédey Mihály de Kistréde” [187]; „Aici se odihnesc osemintele contelui Gyulai Sámuel de Marosnémet [Mintia], cunoscut în rândul tuturor celor dreți și admirat până la invidie pentru credința sa față de patrie și față de rege, precum și pentru inima sa nobilă care le-a adus cinste strămoșilor, slujitorul credincios al Maiestății Sale imperiale și regale, distins cu Cheia de Aur, și ale unicului său fiu, pe nume József, de 21 de luni, născut de contesa Bornemissza Borbára, lăsată văduvă de soțul ei credincios. A trăit 29 de ani, din care 6 ani și 4 luni i-a petrecut, ca tot atâtea ceasuri, cu văduva sa, care plânge după cenușa lui și nu cunoaște alinare. Și-a împodobit scurta viață prin meritele mari care au întrecut-o și prin faptele sale dedicate binelui obștesc. Văduva sa credincioasă, care a ridicat această coloană supusă stricăciunii deasupra cenușii sale din tristă datorie, nu va cunoaște alinare deplină până când nu se va uni din nou cu gajul pământesc, închis aici, al inimii sale. Decedat în ziua de 30 din luna Crăciunului, în anul 1794” [188].

Trebuie să subliniem faptul că cei care cultivă amintirea morților, cei ce ridică monumentul funerar, precum și rudele îndoliate sunt implicate în actul comemorativ. Copiii au ridicat monumente comemorative în amintirea părinților, părinții, în amintirea copiilor, iar persoanele văduve, soțului sau soției de odinioară; spre exemplu, Mikola Ferenc a ridicat monumentul tatălui său, Mikola László, vicevoievod [36], și fiului Mikola László junior [37], Kornis Ferenc, baron liber de Göncruszka, soției sale, Petki Zsuzsanna, contesă de Királyhalma (Crihalma) [160], baroneasa Bánffy Zsuzsanna de Losonc (Lučenec), soțului ei, contele Bethlen Ádám [173], contesa Teleki Katalin de Szék (Sic), soțului ei, Alvinczi Gábor, baron liber de Borberek (Vurpăr) [184], Bánffy Terézia, baroneasă de Losonc (Lučenec), nurorii sale, Bánffy Anna Mária [187], baroneasa Bornemissza Borbára, soțului, Gyulai Sámuel, conte de Marosnémet (Mintia), și fiului ei, József [188], Cserei Elek, soției sale, baroneasa Kemény Rozália [189], „părinții îndurerați de moartea sa, cuvioși și creștini”, lui Huszár Ferenc, baron de Kövesd [195]. Chiar dacă acest lucru nu apare explicit în cadrul inscripției, monumentele funerare ale lui Lachovius András, predicator [125], Baczoni I. Máté, teolog [151], al baronului Fabian Johannes de Gladis [161], al cavalerul Leopold Frankendorff [174] și al lui Manner Tádé, călugăr iezuit [183], au fost ridicate probabil de congregațiile religioase respective. În numeroase cazuri textul nu conține trimiteri la identitatea celor care au ridicat monumentul comemorativ [152, 157, 166, 172, 179–180].

Memoria evenimentelor

Locuitorii orașului au immortalizat și amintirea evenimentelor considerate importante din punctul de vedere al țării sau al orașului. De această subcategorie a constituirii memoriei aparțin evenimente istorice mai puține ca număr, dar cu atât mai importante în privința semnificației.

În cadrul analizei referitoare la plăcile comemorative asociate cu lucrările de construcție a unor clădiri am putut observa faptul că, potrivit obiceiurilor de datare ale epocii, inscripțiile precizează inclusiv numele suveranului din acea vreme și pe cele ale marilor demnitari ai orașului. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea în cadrul inscripțiilor apar însă și urmele textuale ale cultului suveranilor. Începând din această perioadă, nașterea, vizita sau faptele marilor strămoși (sau contemporani) sunt reprezentate ca evenimente deosebite.

Înfrângerea răscoalei țărănești din anul 1514 de către Zápolya János, voievodul Transilvaniei (care a devenit regele Ungariei în anul 1526) a fost comemorată pe un ancadrament de ușă în felul următor: „În vremea cruciadelor, domnitorului Zápolya János, învingătorul fericit, pictorul Bernard. 1514” [15]. Potrivit tradiției locale, „această casă a aparținut familiei Zápolya și a fost ridicată pentru voievodul Ioan de către oraș din recunoștință” (Balogh 1943: 257; anterior: Balogh 1935: 19).

Potrivit unei copii păstrate din anul 1758, casa natală a lui Matia Corvin a fost marcată cu o placă memorială încă din secolul al XVI-lea. „Exemplul Clujului este unic în istoria culturii transilvănene și maghiare. În Cetatea Veche, vizavi de casa Bocskai, pe ușile și ferestrele casei natale a lui Matia, corbul aurit al Huniazilor strălucea încă din vremea lui Heltai Gáspár, înainte de anul 1574, evidențiind privilegiile acordate de regele Matia proprietarului dintotdeauna al casei, rămase în vigoare până în epoca modernă. De asemenea, în interiorul aceleiași case, camera în care s-a născut regele a fost marcată cu o inscripție, și mai interesantă din punctul nostru de vedere, ca manifestare a perpetuării memoriei independente de interesul material.” (Kovács A. 2008: 153–154) Potrivit inscripției în limba latină: „Matia, de bună amintire, prin grația divină rege al Ungariei, Boemiei, Dalmației și Croației, fiul răposatului domn Ioan de Hunedoara, născut aici, în această încăpere, în anul 1444, în ziua de 27 martie, la a treia oră a dimineții, și-a servit patria cu credință și a domnit cu succes până la sfârșitul vieții sale” [28].

Placa memorială a lui Matia a servit ca model și pentru alte acte comemorative. În apropierea aniversării unei jumătăți de secol de la nașterea principelui Bocskai István, conducerea orașului a instalat mai multe plăci aniversare pe clădirea în care s-a născut. Una din acestea prezintă circumstanțele nașterii sale. Întrucât l-a sprijinit pe împăratul habsburg Ferdinand I împotriva regelui János (Zsigmond) al II-lea, Bocskai György „a fost pus în captivitate” și „a fost ținut, împreună cu soția sa însărcinată, mai multe luni, în casa din fața locuinței în care s-a născut Matia Corvinul, cel mai ilustru rege al maghiarilor, soția sa l-a născut aici, cumva ca semn favorabil, printre lacrimi, pe [...] comitele secuilor”¹⁵² [87]. Principele s-a născut într-o zi de vineri și această zi a fost hotărâtoare pentru soarta sa și ulterior, cele mai importante evenimente ale vieții sale au fost legate de această zi. O altă placă memorială (dublă) conține un poem de laudă adresat zilei de vineri (*Prosopopeia*), compus de poetul umanist Bocatius János. Prima jumătate a textului redactat în numele principelui conține justificarea și explicația actelor sale: „Strălucitoare stea a Venerei, [...] Ziua ta este și ziua nașterii mele,/ pe vremea când tatăl meu trăia în exil la Cluj,/ atunci când, din cauza credinței mele față de casa austriacă,/ națiunea supărată pe mine m-a ținut în captivitate,/ răzbunarea i-a ajuns din urmă pe cei nerecunoscători,/ când dușmanul a fost alungat din cetatea mea de

152 În baza traducerii textului latin în limba maghiară realizate de Jakab Elek (Jakab 1888a: 445).

ziua ta./ Nefericitul italian,¹⁵³ priceput la acest meșteșug,/ nu s-a sfiit să mă acuze de crimă./ Deși Austria ne-a cunoscut a fi mereu credincioși, atât pe tatăl meu, cât și pe mine,/ dar Dumnezeu va fi martor al ingraturii./ Invoc ca martori curtea austriacă și întreaga lume,/ că ne-a fost răsplătită credința cu nedreptate.” Restul textului enumeră actele de vitejie ale principelui legate de ziua de vineri, deja întâmplare și care urmează să se întâmple în viitor. Citez mai pe larg din această parte a poemului: „[...] sub armele noastre/ a căzut Petz¹⁵⁴ într-o zi de vineri./ Nu și-a atins scopul, răzbunarea, a fugit Belgioioso/ și orașul Kassa [Cașovia] a devenit al meu într-o zi de vineri./ Soarele mi-a surâs în continuare, Eperjes [Prešov]/ și-a predat cetatea în ziua de vineri./ De vineri împăratul turcilor mi-a oferit în dar steag/ și sabie aurită./ La Edelény, prima mea bătălie cu Basta¹⁵⁵ a căzut într-o vineri,/ când el a pierdut o mie de ostași./ În fața mea, a învingătorului, Burchleim a pierdut/ două mii patru sute de ostași în luptă, în ziua mea de vineri./ Într-o zi luminoasă de vineri, zidurile înalte ale cetății Kővár [Cetatea Chioarului]/ au cedat în fața voinței noastre triumfătoare./ Îndărătnicul Szatmár [Sătmár] a răspuns asaltului nostru promițând că va da/ și a dat chezaș în ziua de vineri./ Norocul mi-a sporit onorurile cu unul nou,/ am ocupat cetatea de la Fülel [Fifakovo] în ziua de vineri/ și am învins călăreții și infanteriștii lui Kolonics în ziua de vineri/ la Sebeș [Šebastová] și pe câmpia de la Kellemes [L'ubotice]./ Am purtat a patra bătălie Basta, după care/ acesta a fost nevoit să părăsească amărât țara, în ziua de vineri./ Fugind, el a ajuns la Pozsony [Bratislava]/ și a incendiat-o în luptă, din afară, în ziua de vineri./ Nici această distanță nu a fost însă de ajuns, neamțul învins/ a predat și cetatea din Trencsén [Trenčín] în ziua de vineri. La Dengeleg, pe câmpiile morave,/ armele noastre au izbândit în ziua de vineri./ Revenit de acolo, orașul patriei mele natale m-a ridicat la demnitatea de principe/ și am aflat asta în ziua de vineri./ După ce dușmanii au părăsit Segesvár [Sighișoara], întreaga țară/ s-a curățat de ei într-o zi de vineri./ Esztergom s-a predat în ziua de vineri/ cu serviabilitate laudabilă./ Dumnezeu m-a ajutat și poate că am să ocup și Huszt [Hust],/ acest loc memorabil, în ziua de vineri./ Voi prelua și coroana propusă de vizir în numele împăratului turcilor/ în aceeași zi./ Dacă germanii vor preda Déva [Deva], ultima cetate./ Transilvania va primi totul înapoi în ziua de vineri./ După aceasta, cetatea de pe stânca din Murány [Murăň]/ va fi subordonată imperiului nostru de binecuvântata zi de vineri/ și zeita cea blândă nu se va opri până când/ nu va depune în mâinile noastre și Tokaj ca un ultim dar”¹⁵⁶ [88].

Textele în distih inscripționate pe cea de-a treia placă memorială a casei relatează cearta dintre trei zeițe – Iunona, Minerva și Pallas Athena – în jurul întrebării: „Fiul căreia dintre noi este acest principe al Ungariei?” Așa cum reiese din poem, principele a fost însă favoritul celei de-a patra divinități feminine: „Venus zâmbeste dulce: dacă este odrasla voastră, de ce i-a căzut/ fiecare întâmplare norocoasă în ziua mea?”¹⁵⁷ [89].

Nu prea am găsit paralele timpurii pentru acest poem. Potrivit istoricului de artă Kovács András, „deși comemorarea de acest tip nu este străină de gândirea umanistă, nu o putem considera nici foarte frecventă prin natura sa; căutând paralele, am găsit

153 Giovanni Giacomo Barbian Belgioioso, conte italian, guvernatorul Ungariei de Sus și comandantul orașului Kassa (Cașovia) începând din anul 1593.

154 Comandantul lui Barbian.

155 Giorgio Basta, general al Sfântului Imperiu Roman.

156 După traducerea din limba latină în limba maghiară a lui Jakab Elek (Jakab 1888a: 446–449).

157 Pe baza traducerii din limba latină în limba maghiară realizate de Jakab Elek (Jakab 1888a: 451).

un singur exemplu: «casa natală» din Blois a regelui francez Ludovic al XII-lea a fost marcată într-o manieră similară, încă în timpul vieții sale, în 1498, cu un monument ridicat în una dintre încăperi, inscripționat cu o epigramă antichizantă” (Kovács A. 2008: 153).

Ridicarea plăcii comemorative a oferit orașului posibilitatea identificării cu acțiunile considerate glorioase ale principelui și a asumării evenimentelor din trecut ca moștenire. De asemenea, amintirea regelui Matia a putut însemna epoca de aur a unei Ungarii independente și puternice într-o epocă în care țara, ruptă în trei, exista sub suveranitate habsburgică și turcească. La rândul său, Bocskai István a întruchipat în acea epocă modelul unui principe capabil să își conducă supușii pe calea cea dreaptă.

Potrivit istoricului de artă citat mai sus, comitele suprem Bethlen István (care a preluat titlul de principe al Transilvaniei în anul 1630 pentru o scurtă perioadă) a urmat modelul plăcilor comemorative clujene și în special pe al celor ridicate în amintirea lui Bocskai în anul 1627, când a marcat casa natală de la Ilia (Marosillye) a fratelui său mai mare, Gábor (regele Ungariei și principele Transilvaniei), cu o placă memorială. „Elementul specific comun ambelor pietre memoriale constă în faptul că cei care au ridicat monumentele respective – în anul 1606, cetățenii Clujului, în anul 1626, anturajul imediat al principelui, fratele mai mic al celui comemorat – au onorat, în felul acesta, strădaniile comune de unificare a țării depuse de cei sărbătoriți și s-au așteptat din partea acestora la renașterea unei noi epoci de aur, a domniei trecute în registrul legendar a lui Matia.” (Kovács A. 2008: 156)

Asemănător actelor prezentate de constituire a memoriei, evidențierea măreției prezentului a fost și scopul realizării porții triumfale pe care călugării iezuiți din Cluj au ridicat-o în anul 1705, în cinstea alegerii ca principe a lui Rákóczi Ferenc al II-lea și a sosirii sale la Dieta Transilvaniei, întrunită la Alba Iulia (Gyulafehérvár) [131]. Monumentul, amplasat în colțul pieței centrale, a stat acolo doar câteva luni, din perioada războiului de independență al lui Rákóczi.

Am să citez descrierea mai amănunțită a evenimentului de inaugurare și a înseși porții triumfale ridicate în cinstea lui Rákóczi, sosit la întrunirea Dietei, din istoria locală a lui Jakab Elek și pe baza surselor sale. La ordinul părintelui Kapi Gábor, „iezuiții clujeni au ridicat principelui [...] o poartă triumfală în incinta orașului, în fața casei soției lui Székely László, cu fel de fel de picturi, embleme și inscripții măgulitoare, care au preamărit dincolo de adevăr faptele de arme ale principelui și au hulit împăratul de la Roma. [...] Oastea principelui a fost însă spulberată lângă Zsibó [Jibou] chiar în ziua întrunirii Dietei. «Orașul fu cuprins de o mare frică, iezuiții nu știu cum să scape mai repede de poarta triumfală, lucrează să o dărâme zi și noapte» – scrie Vízaknai Bereczk György; «mulți fug din oraș, cei rămași se tem pentru viața lor». Cserei scrie: «când oastea nemțească a intrat în oraș, poarta triumfală a iezuiților era dărâmată și părintele Kapi fugise deja. Generalii nemți au dat ordin ca lemnele din poarta demolată să fie cărate de acolo și arse. În casele iezuiților, nemții au cazat luterani danezi, și ca să chinuie și mai mult săracii, și-au împărțit regimentele în Cluj și în alte localități, ca să-i năpăstuiască în fel și chip cum nu s-a mai văzut...»”.

După descrierea amănunțită a porții triumfale de către călugărul iezuit Gyalogi János, monumentul evoca, într-adevăr, idei și amintiri care exprimau sentimentele patriotice ale iezuiților și i-au supărat pe bună dreptate pe cei de partea împăratului. **«Principele Rákóczi Ferenc, comandant suprem al maghiarilor uniți. Ridicat în**

Cluj, în anul 1705.» Aceasta era una dintre inscripții. Pe eșafodajul [*machina*] care a ocupat jumătate din piața centrală au fost amplasate busturile a nouă principii transilvăneni, alături de blazoanele lor: **István, Kristóf, Zsigmond și Báthori Endre, Rákóczi Zsigmond, Rákóczi György I și al II-lea, Rákóczi Ferenc sr.** [al IX-lea] și, sub aceștia, în partea de jos a eșafodajului, ca principe actual, **al lui Rákóczi Ferenc** [al IX-lea], cu titlul de **conducător al stărilor aliate ale Ungariei**, pe care Dieta de la Szécsény l-a mai distins și cu următoarele titluri: **al cincilea principe al Transilvaniei cu acest nume și al zecelea din acest sânge, duce de Munkács și de Makovicze [sau, altfel spus, de Felső Vadász...]**. În dreapta lui a fost pictat portretul ecvestru al căpitanului Transilvaniei, Forgách Simon, cu Transilvania cea cu șapte coline [*Transylvania septicolis*] în stânga figurii sale. Inscripția de pe arcada porții spunea: **Mare Rákóczi, această poartă deschisă ți-a fost ridicată de către daci**¹⁵⁸ [?]. Mai jos: **Szeben** [Sibiu] și însemnele Transilvaniei în **jurul unei inimi**, cu inscripția: **Oferim această inimă în dar celui mai drag principe**. În partea dreaptă a porții de jos au stat simbolurile *geniului pietății* și *al libertății*; în partea stângă, simbolurile științei și înțelepciunii, *al calităților de comandant militar* și *al generozității*. Pe spatele a porții au fost desenate în culori diferite orașele, cetățile și posturile de protecție aflate sub comanda principelui, însoțite de mottouri scurte, cum ar fi, în *Transilvania*: Kolozsvár [Clujul], urmat de Medgyes [Mediaș], Gyalu [Gilău], Szamosújvár [Gherla], Bethlen [Beclean], Verestorony [Turnu Roșu], Szent-Pál [Sânpaul] și Udvarhely [Odorheiu Secuiesc], în *Ungaria*: Huszt [Hust], Szathmár [Satu Mare], Munkács, Kassa [Cașovia], Eger, O-Zólyom, Árva, Ungvár. *Diferite cetăți*: Bajmóc, Szomolány, Holics etc. *Mai multe orașe mici*: Modor, Banin etc.; ultimul fiind *Besztercze* [Bistrița], cu diferite mottouri elogioase, amenințătoare, învinuitoare etc.... Potrivit lui Gyalogi, ideea i-a aparținut iezuitului Kapi Gábor, iar vestea s-a răspândit până la Viena și chiar în întreaga lume până la ocean. Curtea și întreaga națiune germană au luat însă în nume de rău toate acestea și iezuitul a ajuns să aibă probleme și în țară, astfel încât a trebuit să părăsească Transilvania... După bătălia de la Zsibó [Jibou], generalul Herbeville, care a urmărit oastea maghiară pusă pe fugă, a intrat în Cluj atât de fulgerător, încât localnicii abia au reușit să demoleze poarta triumfală ca să nu o vadă nemții [Sublinieri în original – J. A. Zs.]” (Jakab 1888b: 77–79).¹⁵⁹

158 Cu alte cuvinte, de transilvăneni.

159 Gaal György prezintă monumentul și circumstanțele ridicării acestuia în felul următor: „[...] locuitorii orașului așteptau cu mare nerăbdare principele aflat în drum spre locul investirii sale. Alături de cetățenii Clujului, a venit să îi aducă omagii nobilimea întregului județ. Fiecare dintre confesiuni și instituțiile de învățământ a vrut să își exprime, sub o formă sau alta, recunoștința. Cel mai spectaculos mod l-au ales iezuiții. Conducătorul din Cluj al ordinului, Kapi Gábor, a dat ordinul ca în fața casei Székely (ulterior Rhédey) din colțul Pieței Centrale, care ar fi servit ca loc de cazare a principelui, să fie ridicată o poartă triumfală. Ni s-a păstrat și descrierea acestui portal baroc din lemn, împodobit pe ambele părți, în față și în spate, cu diferite imagini și inscripții în limba latină. Pe partea din față a arcadei porții a fost inscripționat un cronostih cu anul 1705: **PORTA PATET POSITA A DACIS TIBI MAGNE RÁKÓCZI** (Mare Rákóczi, poarta care ți-a fost ridicată de către daci [transilvăneni] este deschisă în fața ta). Deasupra inscripției a fost pictat portretul ecvestru al lui Rákóczi, indicând faptul că el este al cincilea principe din familia sa. În dreapta lui Rákóczi a stat portretul ecvestru al comandantului Forgách Simon, în stânga, o figură feminină reprezentând Transilvania. Pe arcada porții au fost pictate și portretele și blazoanele a nouă principii transilvăneni. La baza pilonilor de susținere ai porții au fost amplasate două statui, cea a înțelepciunii (PRUDENTIA) și cea a pietății (PIETAS). Deasupra acestor statui au ur-

După pierderea bătăliei de la Jibou de către Rákóczi Ferenc al II-lea, monumentul a fost reinterpretat: „I-au mutat rapid într-un loc nou și I-au ridicat în cinstea lui Rabutin¹⁶⁰ cel victorios” (Kelemen 2006: 271).

De asemenea, vizita regală a fost aniversată la Cluj ca un eveniment important. Inscricția unei plăci comemorative descrie vizita și timpul petrecut în oraș în anul 1773 de Iosif al II-lea de Habsburg, împărat germano-roman și rege al Ungariei: „Își întrec faima prin virtutea și exemplul prezent.¹⁶¹ În anul 1773, Alteța Sa Iosif al II-lea [de Habsburg-Lorena], împărat al Sfântului Imperiu Roman și coregent încoronat al Regatului Ungariei, în timp ce vizita Transilvania, a petrecut 44 de ore în această casă, din ziua a 25-a până în ziua a 27-a a lunii iunie, pe vremea când parohul acestei biserici clujene era canonicul de Alba Iulia Benkő Mihály de Altorja [Turia de Jos]” [178]. Vizita persoanelor de rang înalt a însemnat o distincție pentru oraș și a sporit prestigiul orașului pentru posteritate, contribuind la importanța simbolică a localității.

Prima statuie a fost ridicată în jurul anilor 1735–1740 pe coasta dealului pădurii Hoia (Hója) de la marginea orașului, plantat odinioară cu viță-de-vie. Statuia lui Donat, sfântul protector al viței-de-vie, a fost ridicată pentru protecția simbolică a hotarelor orașului [146]. În data de 14 august 1702, maiorul austriac Thierheim, comandant militar, a ridicat o cruce de lemn pe cel mai înalt punct al orașului, Cetățuia [130].

Prima statuie publică din Cluj – și a doua din întreaga Transilvanie, după Sibiu – a fost ridicată ca un *ex voto* în amintirea mării epidemii de ciumă care ținea încă din anul 1738, de consilierul guvernului Kornis Antal și de soția sa, Petki Anna. Este vorba despre coloana votivă ridicată între anii 1744 și 1746 (cunoscută și sub denumirile de Statuia Sfintei Treimi, Statuia Fecioarei Maria, Coloana Mariei) [154]. În general naște-

---

mat reprezentările unor scene mitologice și biblice, prevăzute cu inscripții explicative. În partea din spate, sub pervazul superior, a fost inscripționat un alt cronostih: **DONO PRINCIPI CHARIS-SIMO COR HOC DAMVS** (Îți oferim această inimă în dar, cel mai drag principe). Sub cronostih a fost desenată o formă de inimă înconjurată de însemnele Transilvaniei. De o parte a inimii era panorama Clujului, pe cealaltă parte, panorama Gyalu [Gilăului], în partea de jos, panoramele Medgyes [Mediașului] și Szamosújvár [Gherlei]. De asemenea, și pe cei doi piloni ai porții erau înșirate imaginile unor cetăți și orașe asociate cumva cu persoana sau cu campania militară a lui Rákóczi. Fiecare imagine a fost însoțită și de câte un text de câteva rânduri. Spre exemplu, inscripția de sub panorama Clujului era următoarea: *Muros tot, non qui appugnavit, / sed qui defendit expugnavit, / simul tamen iste amisit, ille / obtinuit hoc est Divinae / providentiae aenigma* (Acele ziduri nu au fost cucerite de cel care le-a asediat, ci de cel care le-a apărat; totuși, cum cel din urmă le-a pierdut, primul le-a câștigat: iată misterul providenței divine). Textul se referea la evenimentele din septembrie-octombrie 1704. Simpatizant al curuților, istoricul Nagyajtai Cserei Mihály observă în cadrul lucrării sale faptul că ieziuții au vrut să joace pe două fronturi, adăugând ca opinie personală: «Văzut-am și eu portalul acela și am citit râzând invențiile paterilor mincinoși». Însă îndată ce vestea înfrângerii oștii principelui a ajuns în oraș și se așteaptă sosirea trupelor imperiale, «ieziuții nu mai știu cum să scape mai repede de poarta triumfală, lucrează zi și noapte să o dărâme», conform însemnărilor doctorului Vízaknai Bereczk György. Pater Kapi fuge din oraș. Minuțios, nemții realizează descrieri ale părților păstrate din poartă și apoi le aruncă la foc.” (Gaal 2004b: 301–302)

Galavics Géza prezintă amănunțit poarta triumfală și oferă și reconstrucția vizuală a monumentului (Galavics 1980: 483–490, respectiv ilustrațiile nr. 14–15).

160 Jean Louis Rabutin de Bussy, aristocrat de origine franceză, general al armatei Sfântului Imperiu Roman, comandantul trupelor imperiale din Transilvania.

161 *Virtute et exemplum* – mottoul împăratului.

rea sculpturii publice a fost asociată cu așa-numitele *coloane de ciumă*: primele statui publice sunt considerate, atât la Budapesta, cât și la Viena, coloanele ridicate Sfintei Treimi în urma epidemiilor de ciumă (cf. Liber 1934: 33–38, 133–137).

O inscripție de pe peretele exterior al Bisericii Romano-Catolice „Sfântul Mihail” relatează și despre epidemia de ciumă din anul 1743. Inscripția funerară sculptată comemorează pierderea suferită și doliului lui Ferenczi Károly: „În anul 1743, pe vremea cinstitului paroh [...], Borbereký János a fost urmărit în acest cimitir de anumiți clujeni, despre al căror nume tace această piatră, iar frica mare de Dumnezeu amână scrierea numelor lor până în ziua din urmă. În aceleași vremuri, ciuma devastatoare mi-a răpit trei copii foarte dragi: Márton, Ferenc și Erzsébet. Scriu acestea ca dascălul care a învățat din cele văzute” [153].

În anul 1747, în fața Bisericii „Sfântul Mihail” a fost ridicată o așa-numită *poartă votivă* în amintirea epidemiei de ciumă care se încheiase în urmă cu opt ani. Inscripția porții decorative prevăzute cu statuia Sfântului Arhanghel Mihail și cu cele ale sfinților protectori împotriva ciumei (Sfântul Ioan Botezătorul, Sfântul Sebastian, Sfântul Carol de Borromeo sau Sfântul Francisc de Assisi, Sfântul Ioan Evanghelistul, Sfântul Rochus, Sfântul Ioan Nepomuk) a făcut să treacă în conștiința publică și numele celui care a dorit să fie ridicat monumentul: „Ridicată pe vremea cinstitului canonic de Károlyfehervár [Gyulafehervár/Alba Iulia] și paroh de Cluj Bíró János” [158].

Nagybányai Sámuel și-a comemorat propria captivitate în temnița orașului: „Nagybányai Sámuel a fost ținut aici în captivitate timp de opt luni din cauza mánzului împăratului. În anul 1797” [196].

Sinteză. Habitudini și atitudini în constituirea memoriei

Funcții • Funcțiile practice, simbolice și estetice sunt prezente simultan în datările și monumentele din epoca studiată.

Potrivit lui François Hartog, „deja în momentul în care se petrece, prezentul se arată a fi istoric, ca și cum ar fi deja trecut. Într-un anumit sens, prezentul reflectează asupra lui însuși și anticipează privirea publicului din viitor, din perspectiva momentului în care prezentul va fi devenit trecut, ca și cum ar încerca să «prevadă» trecutul sau ar dori să devină trecut, încă dinainte să se fi petrecut complet în momentul prezent...” (Hartog 2006: 115–116). Notarea evenimentelor care se petrec în prezent și datarea privesc și immortalizează prezentul ca și cum ar fi trecut.¹⁶² Această atitudine se bazează pe două presupozitii: pe de o parte, efortul individual și cel comunitar din prezent reprezintă o parte dintr-un trecut valoros, pe de altă parte, această realizare constituie un act demn de consemnat pentru viitor și valoros. Astfel se explică și faptul că autorul inscripției sau inițiatorul actului de comemorare își specifică, de regulă, numele în text.

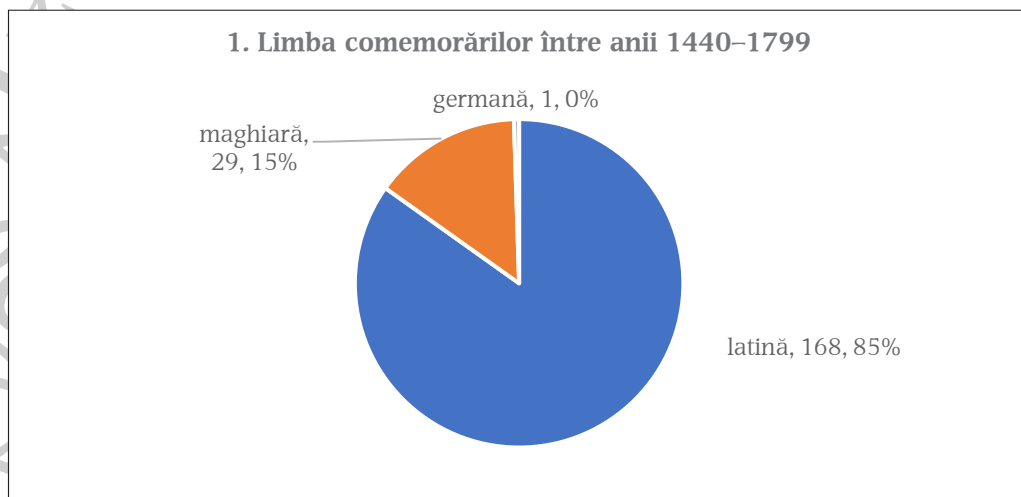
Din perspectiva funcției simbolice a actelor comemorative trebuie evidențiată intenția de reprezentare a ordinii lumii și a structurii sociale. Actele de constituire a memoriei realizează reprezentarea ierarhiei sociale (împărat, rege, principe, superiori bisericești și laici, nobili, burghezi), respectiv creează și împart individului și/sau co-

¹⁶² Keszeg Vilmos a descoperit și în realizarea memorialelor din turn intenția transformării prezentului în trecut (Keszeg 2006: 54).

munității diferite roluri menite construirii, pioșeniei, sacrificiului, științei sau respectului pentru trecut.

Organizarea inscripției, forma literelor, distribuirea cuvintelor pe suprafață, stelele și blazoanele reprezentând statutul social au avut și o funcție estetică. De asemenea, consider că expunerea inscripțiilor în spațiul public a îndeplinit și funcția de invocare a protecției divine. Pentru locuitorii de rând de ai orașului, întâlnirea cu literele scrise a fost sinonimă cu lectura textelor biblice. Acest lucru este și mai valabil dacă luăm în considerare gradul redus de alfabetizare și obiceiurile de lectură ale epocii.

Limba comemorărilor • Distribuția pe limbi a diferitelor acte comemorative (inscripții, plăci memoriale, epitafuri expuse în spațiul public – în total 198) este următoarea: în cea mai mare parte (168 de cazuri – 85%), inscripțiile au fost formulate în limba latină, în 29 de cazuri (15%), în limba maghiară și într-un singur caz (1%), în limba germană. Explicația acestei situații constă în faptul că latina era limba oficială a epocii, limba științei și a administrației.¹⁶³

¹⁶³ Aceasta a fost și epoca de formare a limbii maghiare scrise. „Este îndeobște cunoscut faptul că limba de stat maghiară scrisă s-a născut în Principatul Transilvaniei. Formarea acestei limbi este atestată prin diferite formule scrise, documente parlamentare, texte juridice, decrete-legi, directive ambasadoriale, memorii și alte documente. Principatul este un stat multilingv și la nivelul puterii de stat. Principii au corespondat cu puterile străine, cu regele maghiar și cu cel polonez în limba latină, iar cu marii demnitari regali, cu comitatele și căpitanii cetăților, cu orașele de câmpie din teritoriul sub ocupație turcă, cu voievozii români și delegații acestora de la Istanbul preponderent în limba maghiară. În Regatul Maghiar latina și germana au rămas limbile de stat la nivelul superior până la sfârșit.” (Várkonyi 2003: 95)

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea au început să apară în spațiul public inscripțiile comemorative în limba maghiară. Dintre comemorările deceselor se includ în această categorie inscripțiile funerare din perioada 1570–1607 de pe unele porțiuni din zidul cetății [42, 49–52, 62, 67–68, 90],¹⁶⁴ epitafurile din biserici, care datează din perioada 1754–1795 [187–189], o placă ce comemoarează donația regală din 1557 [35], iar dintre cele referitoare la construcții, inscripțiile din perioada 1560–1586 de pe ancadramentele de ușă [39, 72] și cele de pe plăcile comemorative ridicate în amintirea lucrărilor de construcție și de renovare din anii 1698, 1745 și 1763 [127, 165, 186, 193] etc. Prima inscripția în limba germană, care este și singura din această epocă, s-a păstrat din anul 1595 [79].

Pe lângă caracterul oficial al limbii latine, alegerea limbii inscripției a fost determinată și de echilibrul numeric și politic al etniei săsești și maghiare. Bineînțeles, nu consider acest echilibru valabil pentru întreaga epocă. Am însă cunoștință despre un conflict în jurul plăcii comemorative care urma să marcheze Poarta Podului (Hídkapu), ridicată în anul 1580.

Inscripția de pe placa memorială instalată pe podul de peste Someș [55] a fost formulată de către Consiliul Orașului inițial în limba maghiară. În baza pactului de uniune din anul 1458, membrii națiunii săsești au cerut însă formularea și a unui text în limba germană. Potrivit textului de protest din data de 28 iulie 1580, citat pe baza hotărârii orașenești din aceeași perioadă: „În cauza inscripției maghiare de pe pod, din pricină că națiunea săsească se teme că națiunea maghiară își dorește o prerogativă, fapt ce a scandalizat națiunea săsească, și pentru evitarea oricărei disensiuni din viitor în cadrul uniunii, consiliul orașenesc a hotărât ca aceeași inscripție să fie sculptată și în cuvinte săsești pe cheltuiala orașului și ca pe toate monumentele publice pe care apare o inscripție în limba uneia dintre națiuni, să apară inscripția și în limba celeilalte” (Arhivele orașului Cluj. Protocoalele Adunărilor Generale ale Consiliului Orașului, V/3.228a).¹⁶⁵

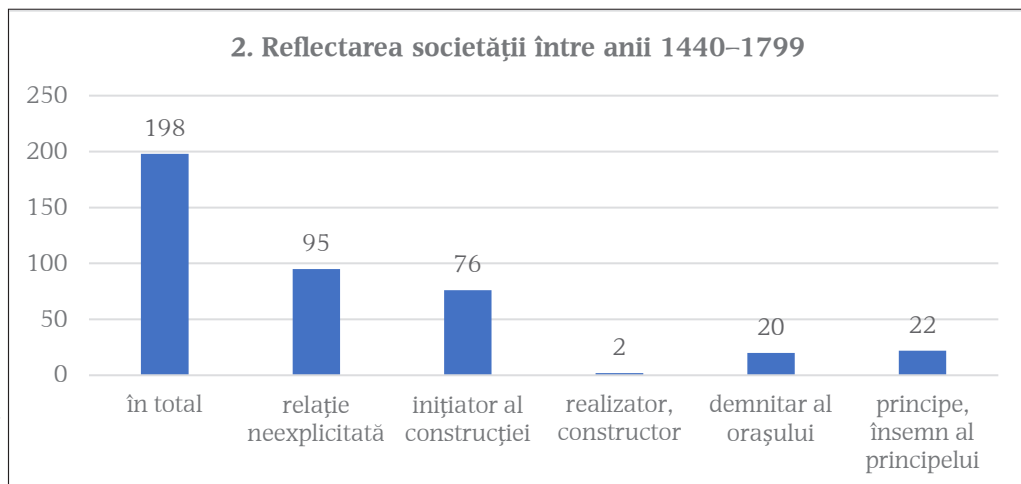
Protestul a fost acceptat de comunitatea ordinelor transilvănene (*communitas*). În locul inscripției bilingve, corespunzătoare intereselor națiunii maghiare și ale celei săsești (în curs de maghiarizare), s-a decis însă, în cele din urmă, formularea inscripției în limba latină. Gravarea textului într-o singură limbă a fost motivată poate și de dorința de a reduce cheltuielile orașului (cf. Kiss 1995: 203).¹⁶⁶

Reflectarea societății • Dintre cele 198 de inscripții, 95 nu conțin motive referitoare la societate. În 103 cazuri există însă trimiteri la inițiatorii construcției (76), la constructori (2), la marii demnitari ai orașului (20), respectiv la suveranul țării (sau al regiunii) (22).

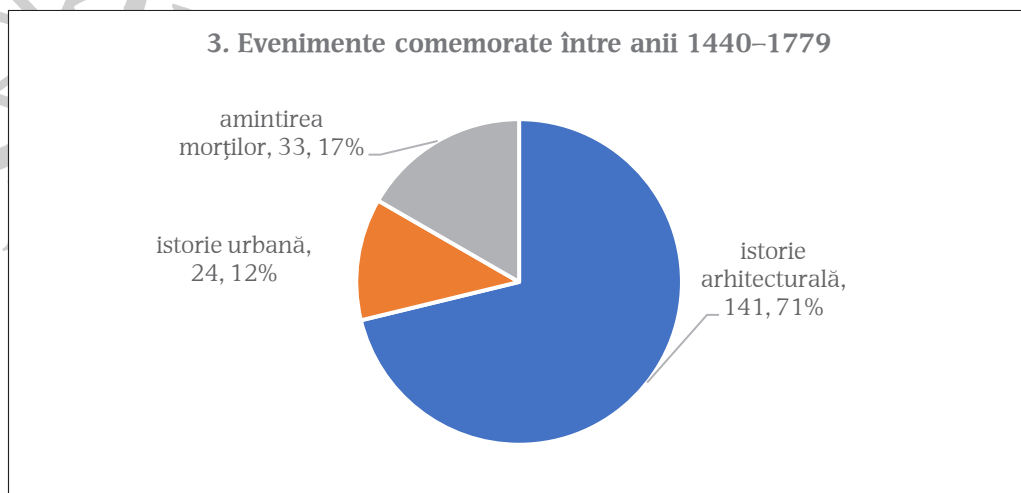
164 Am inclus aici doar inscripțiile ale căror texte s-au păstrat până în prezent în diferite însemnări ale contemporanilor sau la locul original. Proprietarul de odinioară i-a vorbit lui Nagyajtai Kovács István despre 43 de inscripții funerare din secolele XVI-XVII, în limbile maghiară, latină și germană (cf. Nagyajtai Kovács 1840: 71, Jakab 1888a: 225).

165 Lectura textului se regăsește și la Jakab Elek (Jakab 1888a: 234). Lectură actuală după Asztalos Lajos (cf. Asztalos 2004: 202).

166 Deși Letavay Sándor declară, în anul 1818, că a reușit să descopere varianta în limba maghiară a inscripției [56], situată, potrivit lui, lângă inscripția în limba latină (cf. Letavay 1818: 135, Balogh 1985: 39, 134–135).

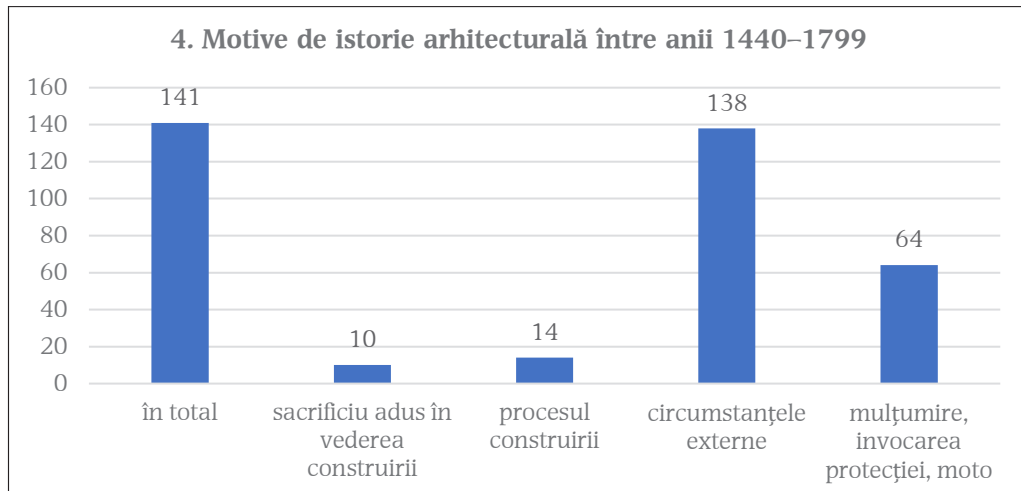

Comemorarea evenimentelor • În ceea ce privește comemorarea evenimentelor, se remarcă două motive dominante: reprezentarea orașului care își produce propria documentare pe parcursul procesului de extindere și de distrugere, respectiv sincronizarea evenimentelor din oraș, a vieții orașului și a evenimentelor istorice. În prima categorie se includ 141 de acte comemorative (71%), în a doua categorie, 24 de acte de acest fel (12%). Cele 33 de acte comemorative (17%) suplimentare reprezintă textele referitoare la comemorarea morților. Din această statistică reiese faptul că, în epoca studiată, narațiunea istoriei arhitecturale este dominantă față de narațiunea de istorie urbană.

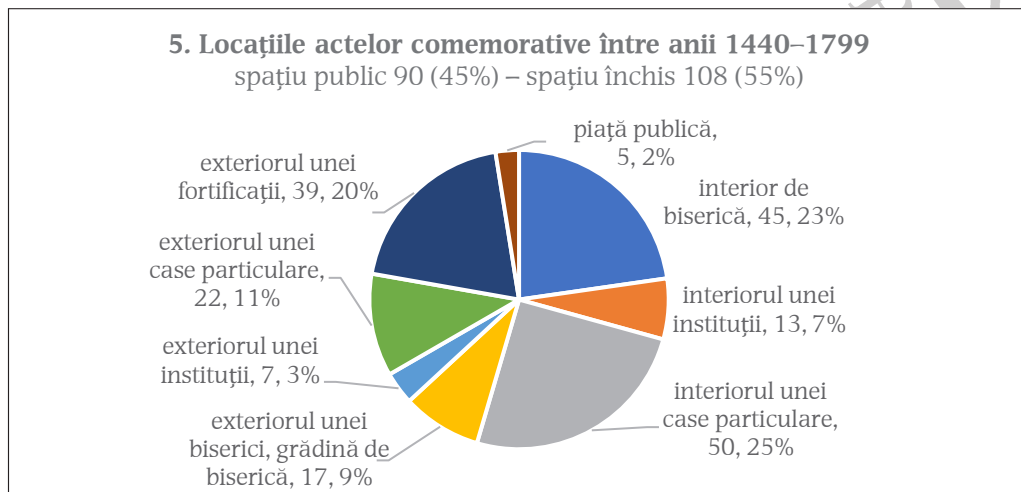

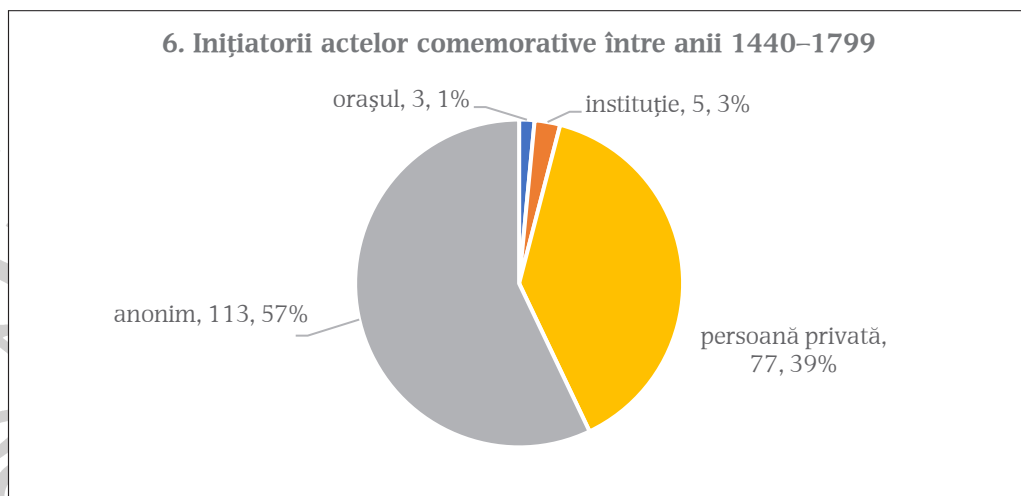
Cele 141 de acte comemorative asociate cu construcții se constituie din următoarele motive: sacrificiul adus în vederea realizării construcției (10), procesul de construire (14), circumstanțele externe ale lucrărilor de construcție (datarea, descrierea genezei) (138) și aducerea de mulțumiri, invocarea protecției sau motto-uri (formule religioase, maxime) (64).

Locațiile actelor comemorative • În ceea ce privește locul comemorării, cele 198 de cazuri se împart între spațiile închise (108, 54%) și cele publice (90, 46%). Spațiile închise includ interioarele de biserică (45; 23%), instituțiile oficiale (13; 7%) și casele private (interiorul clădirii, curte) (50; 25%). Din categoria spațiilor publice fac parte pereteii exteriori ai bisericilor (17; 9%), fațadele instituțiilor oficiale (7; 3%) și cele ale caselor particulare (22; 11%), fortificațiile (39; 20%) și piețele publice (5; 2%).

Inițiatorii actelor comemorative • În funcție de paternitatea textelor, inscripțiile comemorative se împart în trei categorii: cele comandate de comunitatea orașului (3; 1%), de o anumită instituție (5; 3%) sau de o persoană privată (77; 39%). Categoria suplimentară a inscripțiilor anonime (113; 57%) se constituie din cele solicitate, de asemenea, de orașul însuși (34; 17%), de biserică (26; 13%), de bresle (4; 2%) și de persoane private (49; 25%). (Numărul mare al persoanelor private în cadrul ambelor corpusuri se explică prin frecvența inscripțiilor funerare și a celor referitoare la anumite construcții, cum ar fi inscripțiile de pe ancadramentele de uși, ferestre, porți etc.).

Pe baza caracteristicilor formale ale obiectelor comemorative se constată faptul că persoana inițiatorului și cea a realizatorului lucrării diferă. Realizarea inscripțiilor și a plăcilor comemorative presupune o cunoaștere profesională stăpânită de cioplitorii în piatră. Așadar grupul sau persoana care a comandat obiectele comemorative (cei care expun memoria în această formă) s-a separat de realizatorul obiectelor (producătorul memoriei).

Condițiile actelor comemorative sunt cel mai greu de descris cu certitudine. Pe baza surselor aflate la dispoziția mea nu se poate stabili categoric dacă a existat vreun cadru ritualic al actelor de expunere a memoriei. În ceea ce privește obiectele comemorative în amintirea morților, cu siguranță a existat și un ritual public care a însoțit instalarea lor. În schimb, despre expunerea sub formă obiectuală a evenimentelor importante din viața comunității nu se cunoaște dacă a atras publicul și dacă se poate vorbi, în consecință, despre festivizarea evenimentului de constituire a memoriei. Putem presupune însă că expunerea unora dintre plăcile comemorative a avut și o valoare de spectacol.

Posteritatea semnelor memoriale • Referitor la viața ulterioară a semnelor memoriale se remarcă diversitatea tendințelor și a atitudinilor asociate cu temporalitatea și istoria. Cele mai importante strategii mnemonice ar putea fi considerate expunerea memoriei, pe de o parte, suprimarea și/sau ocuparea memoriei, pe de altă parte. Societatea însăși s-a raportat în mai multe feluri la plăcile comemorative și la pietrele inscripționate (într-un cuvânt, la trecutul expus sub formă obiectuală): a făcut să dispară

unele obiecte memoriale, devenite astfel victime ale agresiunii; a mutat obiecte memoriale, care și-au îndeplinit funcția, din acel moment, într-un context diferit; a plasat diferite obiecte memoriale în locuri sigure (arhive, muzeu) și acestea au îndeplinit, prin urmare, o funcție secundară.

Nu știu dacă a fost sau nu desființat definitiv vreun material comemorativ în epoca studiată (cu excepția porții triumfale ridicate în cinstea lui Rákóczi Ferenc al II-lea [131]). Datările și obiectele comemorative cunoscute de mine din epoca respectivă au rămas la locul lor original până la începutul sau mijlocul secolului al XIX-lea. În acea perioadă însă orașul, aflat în proces de extindere, a început demolarea bastioanelor și a zidurilor de cetate. (În 11 noiembrie 1841 un decret regal a instruit administrația orașului să păstreze pietrele sculptate și inscripționate ale zidurilor demolate ale orașului – cf. Gaal 2016: 66.) Turnul Aurarilor (Ötvösök tornya) a fost demolat în anul 1796, Poarta Turzii (Torda-kapu) în anul 1841, Poarta Mănăsturului (Monostor-kapu) în anul 1843, Poarta de Mijloc (Közép-kapu) în anul 1850,¹⁶⁷ Poarta Podului (Híd-kapu) în 1870 și Poarta Ungurilor (Magyar-kapu) în 1872. Conducerea orașului a donat Muzeului de Istorie pietrele considerate mai valoroase [12, 186]. Un număr mic de plăci comemorative îndepărtate de la locul lor original au fost înzidite în pereții laterali ai unor clădiri din apropiere [55, 134] sau au stat timp îndelungat pe palierul scării principale a Palatului Primăriei din Cluj (Városháza), aflat în proces de construcție (în anul 1884) [59, 106]. (și aceste două plăci comemorative din urmă au ajuns, începând din anul 1986, în lapidariul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei.) O inscripție funerară îndepărtată de pe zidul de cetate a fost mutată în Cimitirul Central (Házsongárd) [67].

Pe parcursul reconstruirii sau al demolării caselor, pietrele purtătoare de inscripții au fost întotdeauna mutate, conform uzanței generale a epocii. Numeroase monumente istorice sunt în poziție secundară la locul lor actual. Spre exemplu, arhitectul Pákei Lajos a înzidit în peretele propriei vile pietrele cu inscripții condamnate la uitare ale vechilor case demolate [48, 59, 64–66, 70]. Ancadramentul porții clădirii vechi a Colegiului Unitarian a fost înzidit în curtea clădirii noi a Colegiului [203]. Un număr mare de inscripții de pe ancadramentele de ușă, fereastră, poartă și de pe sobă, precum și numeroase plăci comemorative ridicate în amintirea lucrărilor de construcție au ajuns la muzeu [15, 19–20, 22, 25, 29–31, 41, 44, 46, 54, 57–58, 60–61, 69, 71–73, 75, 80, 83, 85, 117, 143, 165]; într-unul dintre cazuri, numai copia se mai află la locul original [141]. De asemenea, și în lapidariul Bisericii „Sfântul Mihail” se regăsesc pietre cu inscripții [147].

Mai multe texte comemorative nu mai există în prezent decât în descrierile istorice, în arhive sau în desenele realizate de Jakab Elek, Pákei Lajos sau Kelemen Lajos [6–7, 10, 39, 42, 47, 53, 56, 62, 90, 95–96, 98, 102, 128]. În unul dintre cazuri inscripția a fost resculptată sub forma de placă memorială [193, 543].

Poarta *ex-voto* a fost mutată în zona Bisericii Romano-Catolice „Sfinții Petru și Pavel”, în acea perioadă o zonă periferică, cu ocazia reamenajării Pieței Centrale, în anul 1899 [158, 299], iar coloana votivă, în anul 1961 [154, 512]. Mai multe semne comemorative s-au pierdut în decursul timpului; nu se cunoaște soarta ulterioară a pietrelor comemorative și a diferitelor monumente desființate [9, 13, 18, 28, 32–35, 86, 92, 94, 97, 110–113, 120–123, 133, 135].

167 Potrivit lui Szabó T. Attila, evenimentul a avut loc în anul 1841 (Szabó T. A. 1946: 71–72).

Demontarea plăcilor comemorative și mutarea inscripțiilor, ca schimbare a contextului original, au avut ca efect și schimbări ale funcției acestora. Epoca ulterioară, care a salvat și a revalorificat aceste inscripții, nu s-a mai raportat la aceste pietre memoriale depozitate în cadrul unor colecții (doar) ca la un material comemorativ sau care datează anumite realizări, ci și ca la un patrimoniu sau ca la urmele istoriei locale. În cuvintele unei observații din epoca respectivă cu privire la pietrele memoriale desfăcute din zidurile de cetate și din bastioane: „Ca principat maghiar condus de principii maghiari, Transilvania a format un stat în rândul statelor timp de un secol și jumătate și cu toate acestea nu a existat în cadrul lui decât un singur oraș maghiar fortificat, Clujul! Iar după ce vor fi demolate și zidurile sale, nu va mai fi rămas niciunul. De aceea ele trebuie păstrate, fie și numai ca amintire” (Nagyajtai Kovács 1840: 75).

